

THC3312

การประพันธ์ร้อยกรองไทย

อาจารย์เบญจพร ไพรศรี
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการเขียนบทร้อยกรอง

บทร้อยกรอง คือ การนำคำภาษาไทยที่ได้เลือกสรรแล้วมาเรียงร้อยให้เป็นประโยคคล้องจอง มีความไพเราะ งดงามด้วยศิลปะของภาษาที่เรียกว่า **ความสุนทรีย์** และประทับใจผู้อ่าน ที่เรียกว่า **“เข้าถึงอารมณ์”**

ดังนั้น การนำคำภาษาไทยมาเรียงร้อยให้เป็นระเบียบ มีศิลปะ และมีความงดงามของภาษา จึงเรียกว่า **“ร้อย”** ส่วนการกลั่นกรองเลือกสรรคำที่มีความไพเราะมาผูกร้อยเป็นประโยคคำ เรียกว่า **“กรอง”** เมื่อนำคำทั้งสองมารวมเข้าด้วยกันจึงเรียกว่า **“ร้อยกรอง”** (นารด กิตติวรรณกร, 2548, น.7) มีความหมายตามพจนานุกรมว่า **“ถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบทบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์”**

จากความหมายของคำว่า **“ร้อยกรอง”** ยังมีอีกหลายคำที่มีความหมายในทำนองเดียวกัน เช่น กวีนิพนธ์ บทกวี บทประพันธ์ กวีวิจารณ์ ลำนำ บทกลอน กาพย์กลอน กลอนกานต์ กานต์ รวมทั้งคำว่าฉันทกาพย์และกลอนด้วย (วิวัฒน์ บุษจับ, 2544, น.1) ดังหลักฐานที่ปรากฏใน ลิลิตพระลอ ความว่า

สรวลเสียงขับอ่านอ้อ	ไต่ปาน
ฟังเสนาะไต่ปาน	เปรียบไต่
เกลากลอนกล่าวกลกานต์	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	ธิดาผู้มีบุญ
เป็นศรีแก่ปากผู้	ผจงฉันท
คือคู่มาลาสรร	เรียบร้อย
.....

(ลิลิตพระลอ)

คำว่า **“ร้อยกรอง”** กับคำว่า **“กลอน”** จึงสามารถใช้แทนกันได้ ทั้งยังเป็นนามและกริยาของกันและกันได้ อีกด้วย นั่นคือ **“ร้อยกรอง”** เป็นกริยา หมายถึง การคัดเลือกสรรคำนำมาร้อยรวมกัน เมื่อร้อยรวมกันเรียบร้อยแล้ว จึงเรียกว่า **“กลอน”** ซึ่งเป็นคำนาม หมายถึงคำประพันธ์ที่นิยมสัมผัส (นารด กิตติวรรณกร, 2548, น.8)

ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ คือ ตำราที่ว่าด้วยวิธีร้อยกรองถ้อยคำหรือเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตามลักษณะบังคับและบัญญัติที่นักปราชญ์ได้วางเป็นแบบไว้

ถ้อยคำที่ร้อยกรองขึ้นตามลักษณะบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ เรียกว่า **คำประพันธ์**

คำประพันธ์ คือ ถ้อยคำที่ได้ร้อยกรองหรือเรียบเรียงขึ้น โดยมีข้อบังคับ จำกัดคำและวรรคตอนให้รับสัมผัสกันไพเราะ ตามกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้ในฉันทลักษณ์ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.391)

คำประพันธ์จำแนกออกเป็น ๗ ชนิด คือ

๑. โคลง
๒. กาพย์
๓. ร่าย
๔. ฉันท์
๕. กลอน
๖. ลิลิต
๗. กล

คำประพันธ์ที่ดีจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. มีข้อความดี
๒. มีสัมผัสดี
๓. แต่งถูกต้องตามลักษณะบังคับ

ลักษณะบังคับของร้อยกรองไทย หรือ บัญญัติ ในการเรียบเรียงคำประพันธ์ ประกอบด้วย ลักษณะบังคับทั่วไป และลักษณะบังคับเฉพาะชนิด ดังนี้

๑. คณะ มี ๒ ความหมาย กล่าวโดยทั่วไปคือ ลักษณะบังคับของคำประพันธ์ ๑ บท ประกอบด้วย บทบาท วรรค และคำ

๑.๑ บท การกำหนดคำประพันธ์ที่ลงความตอนหนึ่ง ๆ เช่น โคลงสี่สุภาพ ๔ บาท เป็น ๑ บท อีกนัยหนึ่ง “บท” คือ คำประพันธ์ ๑ ตอน ที่มีองค์ประกอบของฉันทลักษณ์ครบถ้วน

๑.๒ บาท ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ส่วนหนึ่งของบทแห่งคำประพันธ์ ลักษณะสำคัญของบาทคือ คำประพันธ์ ๒ วรรค ซึ่งอาจมีจำนวนคำในวรรคเท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ได้

๑.๓ วรรค คือ จำนวนคำหนึ่งกลุ่มที่คำประพันธ์แต่ละประเภทกำหนดไว้ มีตั้งแต่กลุ่มละ ๒ คำ จนถึงกลุ่มละเกิน ๑๐ คำ

๑.๔ คำ คำในความหมายของเสียงพูด เป็นหน่วยย่อยที่สุดของฉันทลักษณ์และเป็นส่วนย่อยของวรรค การนับคำทางฉันทลักษณ์ต่างจากการนับคำทางไวยากรณ์ ซึ่งถือเอาความหมายเป็นสำคัญ ส่วนลักษณะบังคับเฉพาะชนิด จะปรากฏใน “ฉันท” เรียกว่า “คณะฉันท” หมายถึง ลักษณะที่วางคำเสียงหนักเบา ได้แก่ เสียงครุ (◌) และลหุ (◌) เรียงกัน ๓ เสียง (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.2-5) แบ่งออกเป็น ๘ คณะ คือ - ย ร ต ภา ช ส ม น เป็นอักษรที่ย่อมาจากคำเต็ม คือ

ย	ยชมาน	พราหมณ์บุชายัญ
ร	รวี	พระอาทิตย์
ต	โตย	น้ำ
ภ	ภูมิ	ดิน
ช	ชลง	ไฟ
ส	โสสม	พระจันทร์
ม	มารุต	ลม
น	นภ	ฟ้า

เมื่อจัดเป็นรูปครุหลุในคณะทั้ง ๘ จะเป็นดังนี้

ย	๑ ๒ ๒
ร	๒ ๑ ๒
ต	๒ ๒ ๑
ภ	๒ ๑ ๑
ช	๑ ๒ ๑
ส	๑ ๑ ๒
ม	๒ ๒ ๒
น	๑ ๑ ๑

๒. สัมผัส คือ การคล้องจองแห่งการประพันธ์ ลักษณะที่บังคับให้ใช้คำคล้องจอง จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัมผัสบังคับ และ สัมผัสพิเศษ (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.6)

๒.๑ สัมผัสบังคับ หรือ สัมผัสนอก เป็นลักษณะบังคับของคำประพันธ์ทุกชนิด บังคับให้คล้องจองกัน ในระหว่างวรรคหนึ่งกับอีกวรรคหนึ่ง มีตำแหน่งที่ต่างกัน ตามชนิดของคำประพันธ์นั้น ๆ

๒.๒ สัมผัสใน คือ เป็นสัมผัสไม่บังคับ มีเพื่อเพิ่มความไพเราะของกวีนิพนธ์ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิดคือ

๒.๒.๑ การคล้องจองเสียงสระ (สัมผัสสระ) มีสระและมาตราตัวสะกดเดียวกัน

๒.๒.๒ การคล้อยจองด้วยเสียงพยัญชนะ (**สัมผัสอักษร**) ใช้ตัวอักษรชนิดเดียวกัน ตัวอักษรประเภทเดียวกัน หรือใช้ตัวอักษรที่มีเสียงคู่กันเรียกว่า “อักษรคู่” เช่น **ข ค ฃ** หรือ **ถ ท ฐ** เป็นต้น (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.394)

๒.๒.๒.๑ ใช้ตัวอักษรชนิดเดียวกัน คือ ใช้อักษรตัวเดียวกันตลอดทั้งวรรค

ลางลิ่งลิ่งลอดไม้	<u>ลางลิ่ง</u>
แลลูกลิ่งลงชิง	ลูกไม้
ลิ่งลมไล่ลมติง	ลิ่งโลด หนินา
<u>แลลูกลิ่งลางไต้</u>	<u>ลอดเลี้ยวลางลิ่ง</u>

(ลิลิตพระลอ)

๒.๒.๒.๒ ใช้ตัวอักษรประเภทเดียวกัน คือ ใช้อักษรที่มีเสียงเหมือนกัน เช่น **ค ฃ**, **ท ฐ**, **ร ล**, **ศ ษ ส** เป็นต้น

หมุแนมหมุแลมเลศรส	พริกไทยสดใบทองหลาง
พิศห่อเห็นรางซาง	ห่างห่อหวานป่วนใจโหย

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน)

๒.๒.๒.๓ ใช้อักษรที่มีเสียงคู่กัน คือ อักษรต่ำชนิดอักษรคู่ ๑๔ ตัว กับ อักษรสูง ๑๑ ตัว ซึ่งมีเสียงผันเข้ากันได้เป็นคู่ ๆ

อักษรต่ำ	อักษรสูง
ค ค ฃ	ข ข
ช ฌ	ฉ
ซ (ทร)	ศ ษ ส
ท ฒ ท ฐ	ธ ฐ ถ
พ ภ	ผ
ฟ	ฝ
ฮ	ห

ดั่งตัวอย่าง	คุณแคชิงเข้าขึ้น	เคียงคาง
แพงฟักไฟฝ่อฝาง		ฝิ่นฝ้าย
ซางไทรโคกสนสาง		ซ่อนซุ่ม
ทิ้งถ่อนถุยท่อมท้าย		เถื่อนท้อถั่วเถิน

๓. เอกโท เป็นลักษณะบังคับเสียงวรรณยุกต์ในการประพันธ์ ร่าย โคลง กลอน (อีสาน) คำว (เหนือ) และกาพย์ (เหนือ) (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.9)

๓.๑ เอก คือพยางค์หรือคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกและบรรดาคำตายทั้งสิ้น ซึ่งในโคลงและร่าย ใช้แทนเอกได้ เช่น พ่อ แม่ ปู่ มัก มาก ฯลฯ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.391)

๓.๑.๑ คำเอกโทษ คือ คำที่เดิมกำกับด้วยรูปวรรณยุกต์โท แล้วเปลี่ยนมาใช้รูปวรรณยุกต์เอกกำกับแทน (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.9) คำว่า เคี้ยว เป็นคำเอกโทษของคำว่า เขี้ยว ดังตัวอย่าง

กระจงกระจิตหน้า	เอ็นดู
เดินร่อยเรียงามตรู	กระจ้อย
เหมือนกวางอย่างตาหุ	ตีนกิบ
มี <u>เคี้ยว</u> ขาน้อยช้อย	แนบข้างเคียงสอง

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง)

๓.๒ โท คือพยางค์หรือคำที่มีรูปวรรณยุกต์โท เช่น ป่า น้ำ ช้าง เลี้ยว ต้อง นั้น ฯลฯ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.391)

๓.๒.๑ คำโทโทษ คำที่เดิมกำกับด้วยรูปวรรณยุกต์เอก แล้วเปลี่ยนมาใช้รูปวรรณยุกต์โทกำกับกับแทนคำว่า (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.10) เช่น คำว่า ภู เป็นคำโทโทษของคำว่า หมู่ ดังตัวอย่าง

คอง <u>หมู่</u> ผู้คู้	พรูพรู
หนู <u>สู</u> รุงงู	สุด <u>สู</u>
งู <u>สู</u> หนูหนู <u>สู</u>	งู <u>อยู่</u>
หนู <u>สู</u> รุงงู <u>สู</u>	รูป <u>ภู</u> มู

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง)

๔. คำครุ – ลหุ คือ พยางค์เสียงหนัก เบา เป็นลักษณะบังคับของฉันท มีลักษณะไวยากรณ์ ดังนี้

๔.๑ พยางค์ครุ หรือ พยางค์เสียงหนัก ใช้สัญลักษณ์ (ˊ) เป็นพยางค์ที่ประกอบด้วยสระเสียงยาว (ทึฆสระ) สระเกินทั้ง ๔ คือ อำ ไอ โอ เออา และพยางค์ที่มีตัวสะกด (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.391) เช่น ตา มือ ทำ ไป ไจ เรา เรียน ฯลฯ

๔.๒ พยางค์ลหุ หรือ พยางค์เสียงเบา ใช้สัญลักษณ์ (ˋ) เป็นพยางค์ที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้น (รัศสระ) ที่ไม่มีตัวสะกด เช่น พระ ก็ จะ ดู เพราะ บ่ ฯลฯ

๕. คำเป็น - คำตาย เกิดจากการประสมสระเป็นสำคัญ เพราะคำในภาษาไทยจะประกอบด้วยพยัญชนะต้นและสระ ซึ่งจะมีตัวสะกดหรือไม่ก็ได้ (ยูทธ โตติเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.41)

๕.๑ คำเป็น คำที่ประกอบด้วยสระเสียงยาว (ทิมสระ) ในแม่ ก กา และคำที่มีตัวสะกดในมาตราแม่ กน กง กม เกย และเกอว รวมทั้ง อำ ไอ โอ เอา เช่น นา ดง วาน พุ่ม เคย สาว ฯลฯ

๕.๒ คำตาย คำที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้น (รัสสระ) ใน แม่ ก กา (ยกเว้น อำ ไอ โอ เอา) และคำที่มีตัวสะกดในแม่ กก กค กบ เช่น นะ เปรอะ พัก ปราชญ์ บาป ฯลฯ

๖. คำขึ้นต้น หรือ คำนำ เป็นลักษณะบังคับของ “กลอน” ชนิด กลอนบทละคร กลอนดอกสร้อย กลอนสัทวา กลอนเสภา และกลอนเพลงพื้นบ้านบางชนิด โดยบังคับขึ้นต้นวรรคแรกของบท (วิวัฒน์ บัญญัติ, 2544, น.9) อาจจะเป็นคำเดียวบ้าง เป็นวลีบ้าง เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น น้องเอ๋ยน้องรัก ครานั้น สักวา ฯลฯ บางทีก็ใช้คำนามตรง ๆ เช่น สุริยะ พระองค์ ภมร ดวงจันทร์ ฯลฯ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.395)

๗. คำสร้อย เป็นคำเพิ่มพิเศษอีก ๒ คำ จากจำนวนคำที่กำหนดของโคลง และ ร่าย(วิวัฒน์ บัญญัติ, 2544, น.12) ใช้สำหรับลงท้ายบทหรือท้ายบาทของคำประพันธ์ ตามธรรมดาที่มีคำซึ่งมีความหมายอยู่ข้างหน้าแล้วแต่ยังไม่ครบจำนวนคำตามที่บัญญัติไว้ จึงต้องเติมคำสร้อยเพื่อให้มีคำครบและเพิ่มความไพเราะในการอ่านด้วย และคำสร้อยจะต้องเป็นคำเป็น จะใช้คำตายไม่ได้ ดังตัวอย่าง

อยุธยาคล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ <u>ลง</u> ณ
สิงหาสน์ปรางค์รัตน์บรร	เจ็ดหล้า
บุญเพรงพระหากสรรค์	ศาสน์รุ่ง <u>เรื่อง</u> แฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกพินใจเมือง ฯ

(โคลงนิราศนรินทร์)

ตำราแต่งร้อยกรองไทย

ตำรากวีนิพนธ์ไทยที่เป็นตำราหลักเท่าที่ปรากฏต้นฉบับในปัจจุบัน มี ๗ ฉบับ เป็นตำราแต่งกวีนิพนธ์แบบฉบับ (วิวัฒน์ บัญญัติ, 2544, น.๑๕) ประกอบด้วย

๑. จินตามณี	๕. ฉันทศาสตร์ ของ นายฉันท ขำวิไล
๒. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน	๖. ฉันทลักษณ์ ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร
๓. ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ	๗. คัมภีร์สุโธธาลังการ แปลโดย น.อ. แยม ประพัฒน์ทอง
๔. ประชุมลำนำ ของ หลวงธรรมาภิรมณ์	

ความรู้เรื่อง “กลอน”

“กลอน” เป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะบังคับ ๓ อย่าง ได้แก่ คณะ จำนวนคำ และสัมผัส สันนิษฐานว่าเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นของไทยแถบภาคกลางและภาคใต้ โดยพิจารณาจากหลักฐานทางวรรณกรรมลายลักษณ์ และวรรณกรรมมุขปาฐะ

วรรณกรรมที่แต่งด้วยกลอนที่เก่าที่สุด ได้แก่ เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา และเพลงยาว ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในสมัยอยุธยาตอนกลาง หากแต่การพิจารณาจากสภาพเหตุการณ์และสำนวนโวหาร นักวรรณคดีลงความเห็นว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายมากกว่า นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมคำกลอนในสมัยอยุธยาที่มีต้นฉบับอยู่ในปัจจุบัน คือ เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กลบทศิริวิบุลยิตติ บทละครเรื่องอิเหนา – ดาหลัง และบทละครนอกอีกจำนวนหนึ่ง สมัยที่แต่งปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงอาจกล่าวได้ว่า กลอน เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งก่อนหน้า กลอนจะคงอยู่ในรูปแบบของวรรณกรรมมุขปาฐะ ในลักษณะร้อยกรองชาวบ้าน จำพวกบทร้องเล่น บทกล่อมเด็ก และเพลงชาวบ้าน

กลอน เจริญรุ่งเรืองมากในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากมีกวีสำคัญ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ฯลฯ ทั้งนี้ สุนทรภู่ ถือเป็นกวีที่ทำให้ฉันทลักษณ์กลอนพัฒนาถึงระดับสูงสุด เกิดความลงตัวทางฉันทลักษณ์ สร้างสรรค์ลีลากลอนตามแบบฉบับของสุนทรภู่ จนได้รับการยอมรับว่าเป็นแบบฉบับของกลอนที่ไพเราะที่สุด และยังได้รับความนิยมในการประพันธ์มาจนถึงปัจจุบัน (วิเศษ บัญญัติ, 2544, น.18)

ชนิดของกลอน : แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.415-416)

๑ . กลอนสุภาพ เป็นกลอนหลักของบรรดากลอนทุกชนิด ถ้าเข้าใจกลอนสุภาพ ก็จะสามารถเข้าใจกลอนอื่น ๆ ได้โดยง่าย เนื่องจากกลอนอื่น ๆ ที่มีชื่อเรียกไปต่าง ๆ นั้น ล้วนแต่แปลงแบบวิธีไปจากกลอนสุภาพทั้งสิ้น

๒. กลอนลำนำ คือกลอนที่ใช้ ขับ ร้อง หรือ สวด ให้มีทำนองต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๕ ชนิด ได้แก่ กลอนละคร กลอนตอกสร้อย กลอนสักวา กลอนขับร้อง กลอนเสภา

๓. กลอนตลาด คือ กลอนผสมหรือกลอนคละ ไม่กำหนดตายตัวเหมือนกลอนสุภาพ ในกลอนบทหนึ่ง อาจจะมีวรรคละ ๗ คำบ้าง ๘ คำบ้าง ๙ คำบ้าง คือกลอนสุภาพหลายชนิดมาผสมกันนั่นเอง เป็นกลอนที่นิยมใช้ในการขับร้องแก่กันทั่ว ๆ ไป จึงเรียกว่า กลอนตลาด แบ่งออกเป็น ๔ ชนิดคือ กลอนเพลงยาว กลอนนิยาย กลอนนิราศ กลอนเพลงปฏิพากย์

การจำแนกกลอน : แบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ (วิเศษ บัญญัติ, 2544, น.18-20)

๑. กลอนจำแนกตามฉันทลักษณ์ แบ่งได้อีก ๕ ประเภท

๑.๑ จำแนกตามจำนวนคำ จะได้กลอน ๒ ชนิด คือ

๑.๑.๑ กลอนกำหนดจำนวนคำในวรรคเท่ากันทุกวรรค ได้แก่ กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด และกลอนเก้า

๑.๑.๒ กลอนที่กำหนดจำนวนคำในวรรคโดยประมาณ ได้แก่ กลอนดอกสร้อย กลอนสี่กวาง กลอนเสภา กลอนบทละคร กลอนนิราศ กลอนเพลงยาว กลอนนิทาน และกลอนชาวบ้าน

๑.๒ จำแนกตามลักษณะบังคับคำขึ้นต้น จะได้กลอน ๒ ชนิด คือ

๑.๒.๑ กลอนบังคับคำขึ้นต้น ได้แก่ กลอนดอกสร้อย กลอนสี่กวาง กลอนเสภา และกลอนบทละคร

๑.๒.๒ กลอนไม่บังคับคำขึ้นต้น ได้แก่ กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด กลอนเก้า กลอนนิราศ กลอนนิทาน และกลอนเพลงยาว

๑.๓ จำแนกตามลักษณะบังคับ จะได้กลอน ๒ ชนิด คือ

๑.๓.๑ กลอนไม่ส่งสัมผัสระหว่างคณะ ได้แก่ กลอนดอกสร้อยและกลอนสี่กวาง

๑.๓.๒ กลอนส่งสัมผัสระหว่างคณะ ได้แก่ กลอนบทละคร กลอนเสภา กลอนนิทาน กลอนนิราศ กลอนเพลงยาว กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด กลอนเก้า

๑.๔ จำแนกตามลักษณะบังคับบทขึ้นต้น จะได้กลอน ๒ ชนิด คือ

๑.๔.๑ กลอนบังคับบทขึ้นต้นเต็มบท (๔ วรรค) ได้แก่ กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด กลอนเก้า กลอนดอกสร้อย กลอนสี่กวาง กลอนเสภา และกลอนบทละคร

๑.๔.๒ กลอนบังคับบทขึ้นต้นไม่เต็มบท (๓ วรรค) ได้แก่ กลอนนิราศ กลอนเพลงยาว และกลอนนิทาน

๑.๕ จำแนกตามลักษณะการส่งสัมผัส จะได้กลอน ๓ ชนิด คือ

๑.๕.๑ กลอนส่งสัมผัสแบบกลอนสุภาพ ได้แก่ กลอนที่ใช้ในวรรณกรรมลายลักษณ์ ทั้งหมด คือ กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด กลอนเก้า กลอนดอกสร้อย

กลอนสี่กวาง กลอนเสภา กลอนนิทาน กลอนนิราศ กลอนเพลงยาว และกลอนบทละคร

๑.๕.๒ กลอนส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก ได้แก่ กลอนในบทร้องเล่นของเด็ก

๑.๕.๓ กลอนส่งสัมผัสแบบกลอนหัวเดียว ได้แก่ กลอนเพลงชาวบ้าน เช่น เพลงเรือ
เพลงลำตัด เพลงอีแซว เป็นต้น

๒. กลอนจำแนกตามวัตถุประสงค์ในการใช้ แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

๒.๑ กลอนอ่าน เป็นกลอนที่ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายสำหรับอ่าน เพื่อความเพลิดเพลิน แบ่งเป็น
๘ ชนิด ได้แก่ กลอนนิราศ กลอนเพลงยาว กลอนนิทาน กลอนสี่ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด
กลอนเก้า

๒.๒ กลอนร้อง แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายสำหรับการขับโต้ตอบกัน การขับลำนำเพื่อ
ความไพเราะ และการขับร้องประกอบการแสดงเพื่อความบันเทิง แบ่งเป็น ๕ ชนิด ได้แก่ กลอน
ดอกสร้อย กลอนสัทวา กลอนเสภา กลอนบทละคร กลอนเพลงพื้นบ้าน

อนึ่ง กลอนดอกสร้อย กลอนสัทวา และกลอนเพลงชาวบ้าน ใช้ขับโต้ตอบกันเพื่อความ
สนุกสนาน ส่วนกลอนเสภาใช้ขับลำนำเพื่อความไพเราะ ส่วนกลอนบทละครใช้ขับร้องประกอบการ
แสดงเพื่อความบันเทิง

ในบรรดาคำประพันธ์ประเภทกลอน “กลอนสุภาพ” ถือเป็นกลอนแม่แบบ และเป็นพื้นฐานของการ
เขียนบทร้อยกรอง เนื่องจากเป็นกลอนที่มีความไพเราะ อ่านเข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน และสมบูรณ์ด้วยรูปแบบ
ฉันทลักษณ์ สัมผัส และจำนวนคำ กลอนแปดจึงเป็นคำประพันธ์ที่มีผู้เขียนและนิยมอ่านกันมากที่สุด และเป็น
บันไดขั้นต้นของการเขียนกลอน

รูปแบบและโครงสร้างของกลอนสุภาพ

กลอนสุภาพ หรือ กลอนแปด คือกระบวนคำหรือประโยคคำที่เกิดจากการนำคำภาษาไทยที่
ได้เลือกสรรแล้ว จำนวน ๘ คำ / หรือ ๘ พยางค์ ที่นำมาร้อยรวมเข้าด้วยกัน เรียกว่า ๑ **วรรคกลอน** ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

กลอน แปด มี แปด คำ ตาม กําหนด

กฎเกณฑ์นี้ไม่ตายตัวเสมอไป หากในการประพันธ์มีความจำเป็นจริง ๆ อนุโลมให้ให้ใช้ ๙ คำ
หรือ ๙ พยางค์ได้ ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

กลอน แปด ดี มี แปด คำ ตาม กําหนด

***** สูตรในการจำ “วรรค” ของกลอนสุภาพ หรือ กลอนแปด**

หนึ่งวรรคมีแปดคำตามกำหนด	ไม่ล่วงกฎนักกลอนอักษรตรี
หากจำเป็นเน้นสี่ถ้อยร้อยยี่	ไม่ควรมีเกินเก้าคำตามตำรา

เมื่อทราบว่างลอน ๑ วรรค มีจำนวน ๘ คำ แต่ไม่เกิน ๙ คำ เรียกว่า ๑ วรรคกลอนแล้ว ถ้ากลอน ๒ วรรครวมกันจะเรียกว่า ๑ คำกลอน หรือ ๑ บาทกลอน ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๑)

ใคร ก็ เขียน กลอน ได้ ถ้า ใจ รัก

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๒)

และ รู้ จัก คุณ ค่า ภา ษา ศิลป์

อย่างไรก็ตาม เมื่อ ๒ วรรค คือ ๑ คำกลอน หรือ ๑ บาทกลอนแล้ว ถ้านำกลอน ๔ วรรค หรือ ๒ คำกลอน (๒ บาท) มารวมกันแล้ว จะเรียกว่า ๑ บาทกลอน ดังนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๑)

การ ทด ลอง ของ หัว ใจ ไร่ หอง แลบ

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๒)

ชิม ชาน แสบ เจ็บ แลบ ใจ ไร่ คุณ ค่า

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๓)

สาร เค มี ที่ ได้ หรือ คือ น้ำ ตา

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (วรรคที่ ๔)

หลอม เป็น ยา ชื่อ จบ ลง ตรง เดียว ดาย

ทั้งนี้ กลอนสำนวนหนึ่ง จะมีความยาวก็บทก็ได้ ขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้เขียนหรือกติกาการแข่งขันต่าง ๆ แต่ให้ทำความเข้าใจเสมอว่า กลอน ๑ บท คือ กลอน ๔ วรรค หรือ ๒ คำกลอน

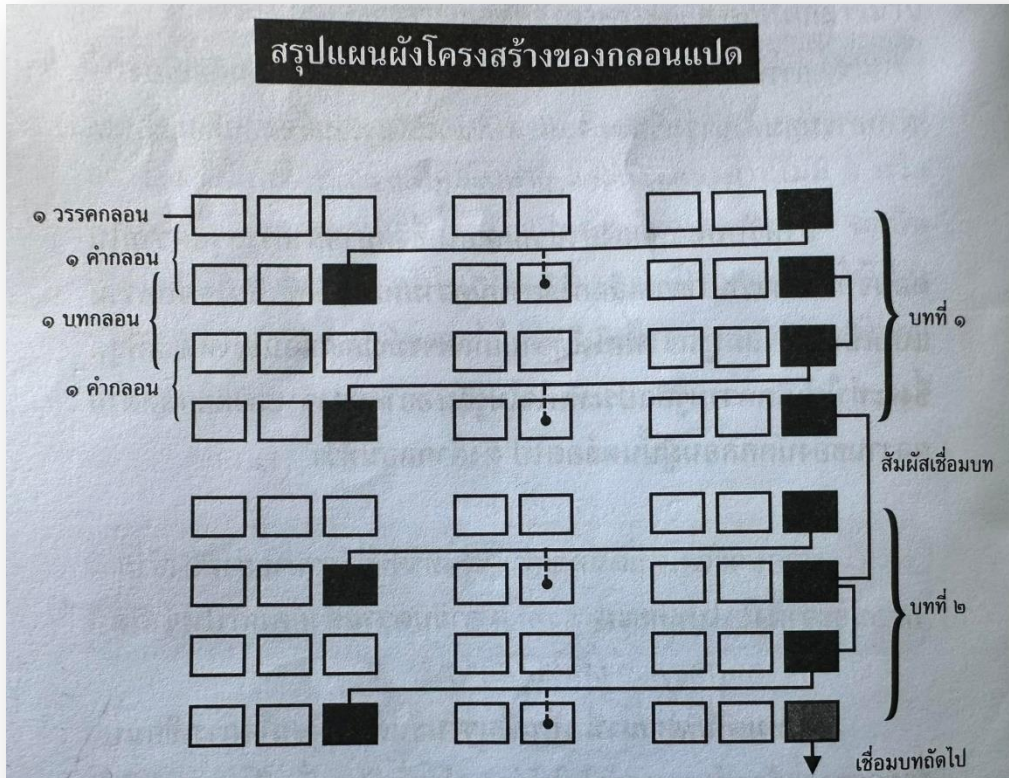
นอกจากนี้ กลอน ๑ บท (๔ วรรค) ยังมีชื่อเรียกสามัญตามตำรา ดังนี้

- วรรคที่ ๑ เรียกว่า “วรรคสดับ” เป็นวรรคเปิดเรื่องหรือเปิดความที่ได้รับเรื่องราวมา เพื่อดำเนินเรื่องให้ต่อเนื่องเป็นกระบวนการความเดียวกัน

- วรรคที่ ๒ เรียกว่า “วรรครับ” เป็นวรรคที่ต้องรับสัมผัสต่อจากวรรคที่ ๑ และยังรับสัมผัสบทเชื่อมโยงมาจากท้ายวรรคที่ ๔ หากมีบทกลอนก่อนหน้า

- วรรคที่ ๓ เรียกว่า “วรรครอง” เป็นวรรคที่รับสัมผัสต่อเนื่องมาจากวรรคที่ ๒ แล้วส่งสัมผัสไปหาวรรคที่ ๔

- วรรคที่ ๔ เรียกว่า “วรรคส่ง” เป็นวรรคที่รับสัมผัสจากวรรคที่ ๓ แล้วยังเป็นวรรคที่ต้องส่งสัมผัสบทโยงไปหาคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบทถัดไป

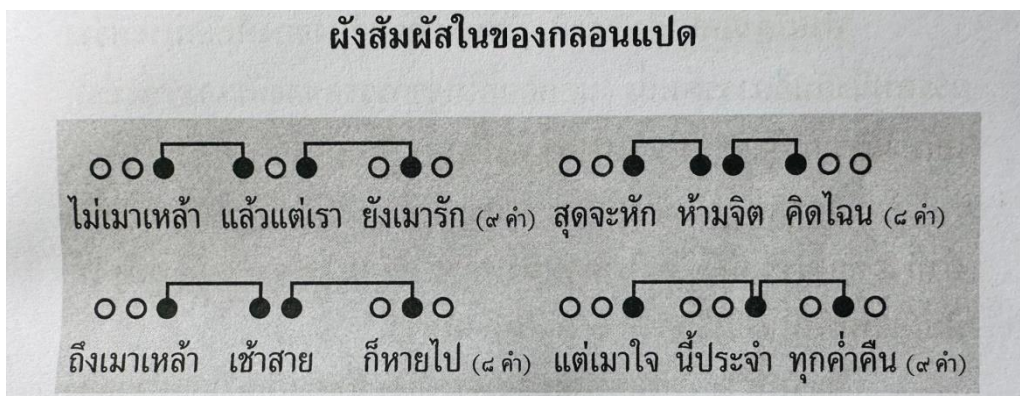

สัมผัสในการเขียนบทร้อยกรอง

การเขียนกลอนสุภาพและการเขียนร้อยกรองทุกประเภท มีกฎเกณฑ์การใช้สัมผัสหรือคำคล้องจองอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. สัมผัสใน

หมายถึง คำสัมผัสหรือคำคล้องจองที่อยู่ในวรรคเดียวกัน ซึ่งเป็นคำคล้องจองเชื่อมระหว่างกลุ่มคำแรกกับกลุ่มคำกลาง และกลุ่มคำกลางกับกลุ่มคำท้าย ของกลอนแต่ละวรรค ดังตัวอย่าง

สัมผัสในใช้ได้ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ แต่ต้องรู้จักเลือกใช้ให้เหมาะสม ดังตัวอย่างสัมผัสในมีให้เห็นทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะในวรรคเดียวกัน และควรระวังตำแหน่งคำที่เป็นจังหวะอ่านตกเพื่อไม่ให้เกิดเสียงซ้ำซากและหลีกเลี่ยงการชิงสัมผัส

กลอนสุภาพหากไม่มีสัมผัสในถือว่าไม่ผิดกฎเกณฑ์ฉันทลักษณ์ แต่ถ้าไม่มีสัมผัสในจะทำให้กลอนกระด้าง ขาดความไพเราะ ฟังไม่รู้รื่นหู จึงไม่ควรมองข้ามความสำคัญของสัมผัสใน เพราะถือเป็นเสน่ห์ของการเขียนกลอนทุกประเภท

๒. สัมผัสนอก

หมายถึง คำสัมผัสหรือคำคล้องจองเชื่อมระหว่างวรรคหนึ่งกับอีกวรรคหนึ่ง ซึ่งมีกฎเกณฑ์การสัมผัสตามตำแหน่งคำ ดังนี้

วรรคที่ ๑ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ หรือคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๒
คำใดคำหนึ่ง (กรณีกลอนวรรคที่ ๒ มี ๙ คำ ให้สัมผัสกับคำที่ ๓ หรือ คำที่ ๖ คำใดคำหนึ่ง)

วรรคที่ ๒ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓

วรรคที่ ๓ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่ ๓ หรือคำที่ ๕ ของวรรคที่ ๔ คำใดคำหนึ่ง (กรณีกลอนวรรคที่ ๒ มี ๙ คำ ให้สัมผัสกับคำที่ ๓ หรือ คำที่ ๖ คำใดคำหนึ่ง) ดังตัวอย่าง

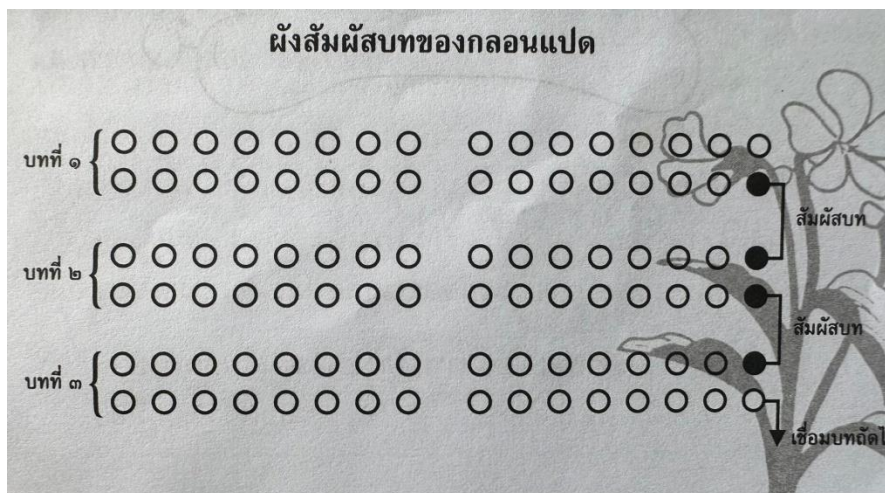
“เพียงพิรุณพร่างหล่นบนผืนหล้า
กลีกรรรมชুবชีวิตที่ปิดตาย”

หยาดน้ำตาที่เประอะเปื่อนค่อยเลื่อนหาย
ฝนโปรยปรายดับภัยแล้งแห่งแผ่นดิน”

*** สัมผัสนอกทุกตำแหน่งและทุกคำ ใช้ได้เฉพาะ สัมผัสสระเท่านั้น และถือเป็นกฎเกณฑ์บังคับ ทุกวรรคจะต้องมีสัมผัสนอก เชื่อมโยงถึงกันและตรงตามตำแหน่งคำที่กำหนด ถ้าไม่มีถือว่าผิดฉันทลักษณ์

๓. สัมผัสบท

หมายถึง คำสัมผัสหรือคำคล้องจองที่เชื่อมโยงถึงกันระหว่างบทหนึ่งไปสู่อีกบทหนึ่ง ซึ่งมีเพียงตำแหน่งเดียวเท่านั้น คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ บทต้น ต้องสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบทถัดไป ไม่ว่าจะกลอนสำนวนนั้นจะมีความยาวก็บทก็ตามต้องมีสัมผัสบทเชื่อมโยงถึงกันในตำแหน่งดังกล่าวตลอด และใช้ได้เฉพาะสัมผัสสระเท่านั้น (เช่นเดียวกับสัมผัสนอก) ดังตัวอย่าง

“เพียงพิรุณพร่างหล่นบนผืนหล้า	หยาดน้ำตาที่เปโระเปื้อนค้อยเลื่อนหาย
กลีกรวมชูชีวิตที่ปิดตาย	ฝนโปรยปรายดับภัยแล้งแห้งแผ่นดิน
โลกเปลี่ยนผ่านกาลเปลี่ยนผันวันเปลี่ยนปรับ	ทุกสิ่งสรรพจึงแปรเปลี่ยนจวนเจียนสิ้น
ฝนหลงฟ้า ปลาหลงน้ำ ธรรมราคน	รอยมลทินจึงเกลื่อนกล่นคนทั่วไป
ฝนหลงฟ้าเปรียบมนุษย์มีหยุดโลก	ความละโมบตัณหาหลงคือบ่วงใหญ่
ฝนกระหน่ำผิดฤดูสู่เภทภัย	คนกลับใจอำมหิตผิดศีลธรรม
หากมองเห็นฝนหลงฟ้าด้วยตาเปล่า	เตือนตัวเราวางหัวใจไม่ถลำ
ทุกชีวิตอยู่ใต้บทกฎแห่งกรรม	ความดีนำจึงมั่นคงไม่หลงทาง”

การใช้เสียงท้ายวรรคของกลอนสุภาพ

กลอนสุภาพถือเป็นบทร้อยกรองชนิดเดียวที่มีกฎเกณฑ์กำหนดเกี่ยวกับการใช้เสียงท้ายวรรค ถือเป็นฉันทลักษณ์บังคับสำคัญ ประกอบด้วยข้อห้ามและข้อยกเว้น ดังต่อไปนี้

คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ใช้ได้ทุกเสียง (แต่ไม่นิยมใช้เสียงสามัญ) เนื่องจากเป็นคำที่ออกเสียงเบา เรียบ และไม่หนักแน่น

คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ใช้ได้เฉพาะ เสียงเอก โท จัตวา ห้ามใช้เสียงสามัญและตรี (ใช้ ๓ ห้าม ๒)

คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ใช้ได้เฉพาะ เสียงสามัญและเสียงตรี ห้ามใช้เสียงเอก โท จัตวา
(ใช้ ๒ ห้าม ๓)

คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ใช้ได้เฉพาะ เสียงสามัญและเสียงตรี ห้ามใช้เสียงเอก โท จัตวา
(ใช้ ๒ ห้าม ๓) เช่นเดียวกับวรรคที่ ๓

* หลักการจำง่าย ๆ คือ จำกฎเกณฑ์วรรคที่ ๒ ให้แม่นยำ ส่วนวรรคที่ ๓ และ ๔ ให้จำว่า ตรงข้ามกับวรรคที่ ๒

การขึ้นต้นและลงท้ายของสำนวนกลอน

สำนวนกลอนที่ดี มีคุณค่า ชวนให้ติดตาม จะต้องพิถีพิถันในการขึ้นต้น (คำกลอนแรก) และการลงท้าย (คำกลอนสุดท้าย) ให้มากเป็นพิเศษ จะสามารถเพิ่มความตื่นตัวและดึงดูดใจให้ติดตามอ่านไปจนจบคำกลอน ดังความว่า

การขึ้นต้นกลอนดีมีคุณค่า	ชวนให้น่าติดตามความต่อเนื่อง
ฝากคารมคมคำนำรุ่งเรือง	ดำเนินเรื่องเป็นขั้นตอนคือกลอนดี
(นารถ กิตติวรรรกร, 2548, น.29)	

สำหรับบทจบของสำนวนกลอน หมายถึง การสรุปความในตอนจบนั้น ควรพยายามเลือกใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ จบความแบบเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจให้มากที่สุด ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจไม่รู้ลืม ดังความว่า

กลอนจะดังเด่นดีมีคุณค่า	สุนทรีย์ของภาษาย่อมองข้าม
กลอนจะจำฝังใจไปทุกยาม	ถ้าจบความด้วยคมคำให้จำคิด
(นารถ กิตติวรรรกร, 2548, น.29)	

ทั้งหมดที่กล่าวมา เป็นพื้นฐานขึ้นต้นสำหรับผู้ฝึกเขียนบทร้อยกรองมือใหม่ โดยจะต้องทำความเข้าใจ หมั่นฝึกเขียนและปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์อย่างเคร่งครัด ก็จะมีส่วนช่วยให้เขียนกลอนได้ ถูกต้องและไม่ผิดพลาด

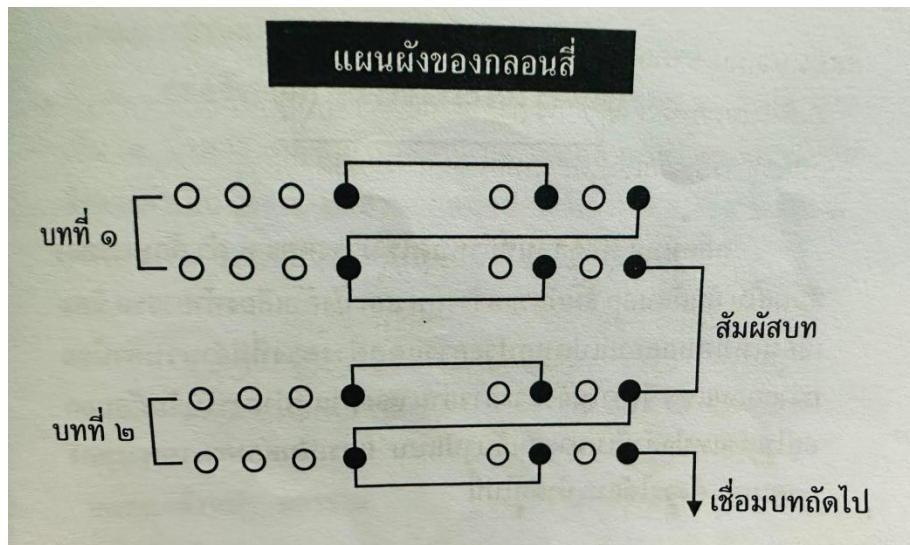
นอกจาก ความรู้เรื่องกลอนในรูปแบบฉันทลักษณ์ “กลอนสุภาพ” แล้ว “กลอน” ยังมีลักษณะบังคับ เฉพาะชนิดอื่น ๆ ดังนี้

๑. กลอนสี่

กลอนที่กำหนดให้มีวรรคละ ๔ คำ ส่วนลักษณะ สัมผัสนอก สัมผัสใน และสัมผัสบท เหมือนกลอนสุภาพทุกประการ หากแต่ไม่บังคับเสียงท้ายวรรคแบบกลอนสุภาพ จึงทำให้การอ่านและตำแหน่งการรับสัมผัส นอก จะอยู่ในตำแหน่งคำที่เหมาะสมกับรูปแบบ และเป็นลักษณะเฉพาะของกลอนสี่ ดังนี้

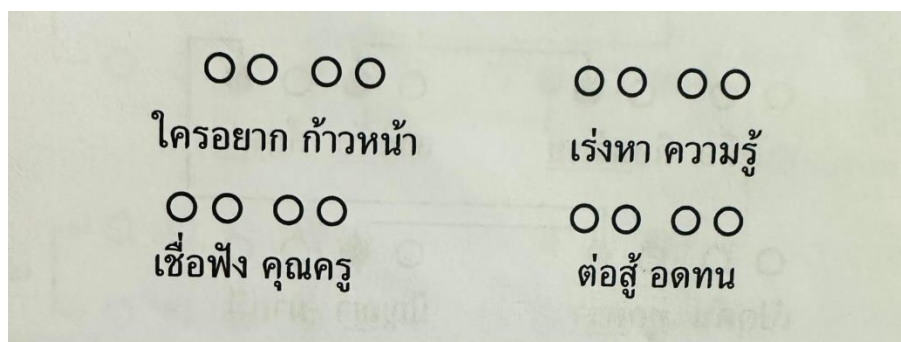
๑.๑ รูปแบบกลอนสี่

กลอนสี่มี ๔ คำ ต่อ ๑ วรรค และ ๒ วรรค เป็น ๑ คำกลอน (๑ บาท) ๒ คำกลอนหรือ ๔ วรรคเป็น ๑ บท การวางรูปแบบนิยมวางเป็นวรรคคู่ หรือบรรทัดละ ๒ วรรค ดังนี้

๑.๒ จังหวะการอ่านกลอนสี่

ส่วนการอ่านกลอนสี่ จะทอดจังหวะอ่านเป็นช่วงละ ๒ คำ ทำให้กลอน ๑ วรรคจึงอ่านเป็น ๒ จังหวะ

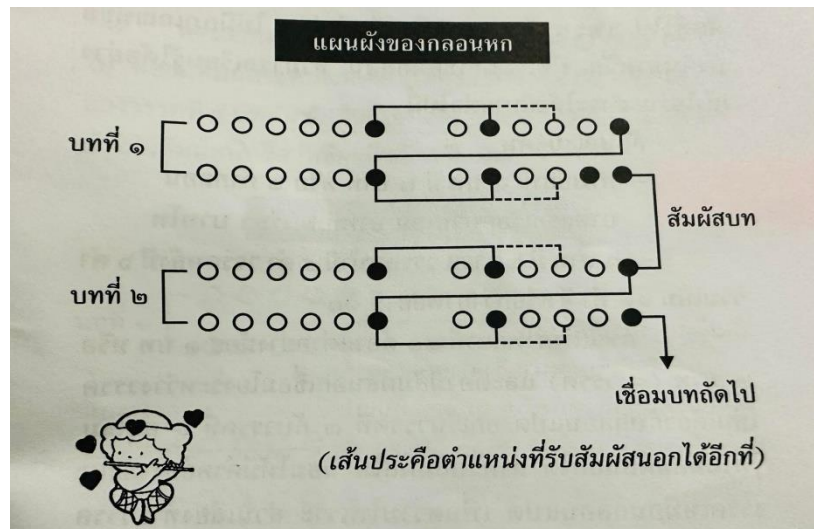

๒. กลอนหก

กลอนที่กำหนดให้มีวรรคละ ๖ คำ ลักษณะของสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสระหว่างบท และบังคับเสียงท้ายวรรคเหมือนกลอนสุภาพทุกประการ แต่ต่างกันตรงที่จำนวนค่าน้อยกว่า จึงทำให้จังหวะการอ่านและตำแหน่งการรับสัมผัสนอกจะอยู่ในตำแหน่งคำที่เหมาะสมกับรูปแบบ และเป็นลักษณะเฉพาะของกลอนหก

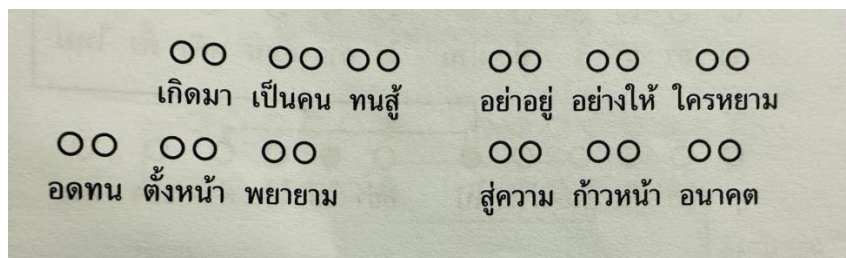
๒.๑ รูปแบบกลอนหก

กลอนหกมี ๖ คำต่อ ๑ วรรค และ ๒ วรรค เป็น ๑ คำกลอน (๑ บาท) ๒ คำกลอนหรือ ๔ วรรคเป็น ๑ บท การวางรูปแบบนิยมวางเป็นวรรคคู่ หรือบรรทัดละ ๒ วรรค ดังนี้

๑.๒ จังหวะการอ่านกลอนหก

กลอนหกจะทอดจังหวะการอ่านเป็นช่วงละ ๒ คำ กลอน ๑ วรรคจึงอ่านเป็น ๓ จังหวะ คล้ายกับกลอนแปด แตกต่างกันว่า กลอนหกแบ่งจังหวะคำเป็น ๒-๒-๒ ตามตัวอย่าง ดังนี้

๓. กลอนดอกสร้อย

มีลักษณะการเขียน กฎเกณฑ์ และฉันทลักษณ์ ทั้งสัมผัสใน สัมผัสนอก สัมผัสสบท และเสียงท้ายวรรค เหมือนกลอนสุภาพทุกประการ ต่างเพียงรูปแบบเฉพาะ ๓ ประการ ดังนี้

๓.๑ ความยาว

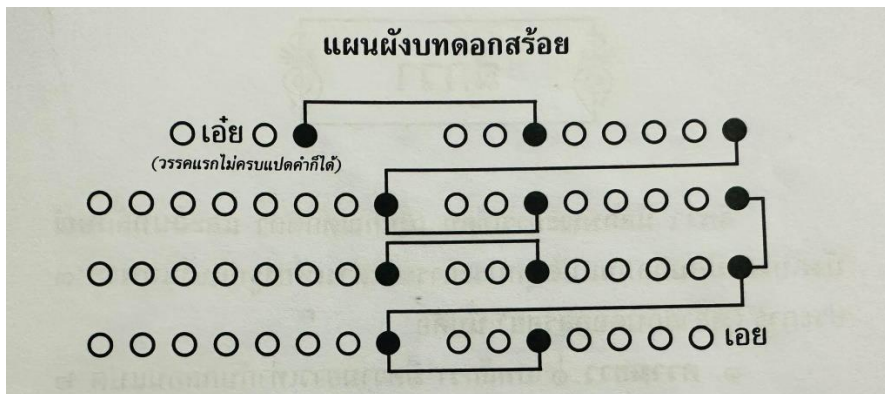
หนึ่งบทดอกสร้อย มีความยาวเท่ากับกลอนสุภาพ ๒ บท หรือ ๘ วรรคเท่านั้น จะเขียนยาวหรือสั้นกว่านี้ไม่ได้

๓.๒ การขึ้นต้น

วรรคที่ ๑ หรือวรรคแรกของบทดอกสร้อยไม่จำเป็นต้องเขียนให้ครบ ๘ หรือ ๙ คำ เช่นกลอนสุภาพ และคำที่ ๒ ของวรรคแรกต้องแทรกด้วยคำว่า “เอ๋ย” เสมอ เช่น น้ำเอ๋ยน้ำใจ สายเอ๋ยสายน้ำดอกเอ๋ยดอกพิกุล เป็นต้น แล้วโยงคำสุดท้าย ไปเชื่อมสัมผัสนอกกับคำที่ ๓ หรือ ๕ (๓ หรือ ๖ กรณีมี ๙ คำ) ของวรรคที่ ๒ เหมือนกลอนสุภาพ

๓.๓ การจับ

วรรคที่ ๘ ซึ่งเป็นวรรคจบของบทดอกสร้อยจะต้องจบด้วยคำสุดท้ายว่า “เอย” เท่านั้น ถ้าจบด้วยคำอื่น จะผิดรูปแบบฉันทลักษณ์

***สูตรในการจำฉันทลักษณ์ กลอนดอกสร้อย

ดอกเอ๋ยดอกสร้อย	เรียบเรียงด้วยร้อยยลศรีอักษร
สืบสานศิลป์ภาษาคูณาคร	เป็นมนต์กลอนดอกสร้อยร้อยคำไทย
มีวรรคละแปดคำเชื่อมสัมพันธ์	แปดวรรคจัดเนื้อหาเข้ามาใส่
วรรคแรกแทรกคำ เอ๋ย อย่าเลยไป	วรรคท้ายให้จบลงตรงคำ เอย

๔. กลอนสี่กวาง

มีลักษณะการเขียน กฎเกณฑ์ และฉันทลักษณ์ ทั้งสัมผัสใน สัมผัสนอก สัมผัสบาท และเสียงท้ายวรรค เหมือนกลอนสุภาพทุกประการ ต่างเพียงรูปแบบเฉพาะ ๓ ประการ (คล้ายกับกลอนดอกสร้อย) ดังนี้

๔.๑ ความยาว

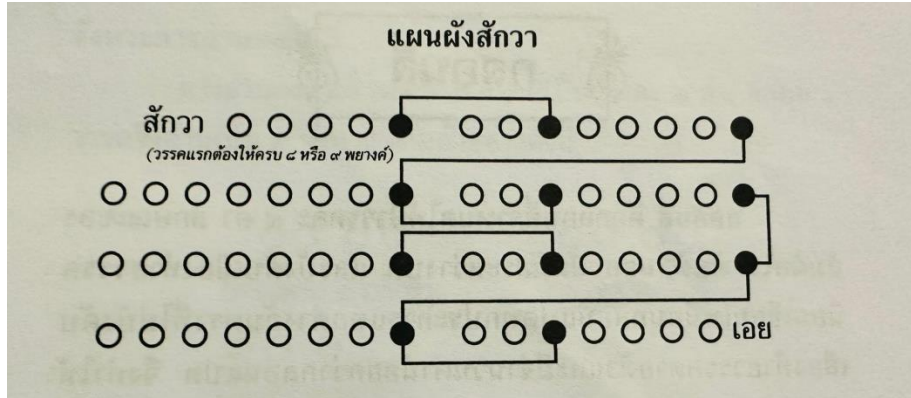
หนึ่งบทสี่กวาง มีความยาวเท่ากับกลอนสุภาพ ๒ บท หรือ ๘ วรรค (เช่นเดียวกับดอกสร้อย) จะเขียนยาวหรือสั้นกว่านี้ไม่ได้

๔.๒ การขึ้นต้น

วรรคที่ ๑ หรือวรรคแรกของสี่กวาง ต้องเขียนให้ครบ ๘ หรือ ๙ คำ เช่นเดียวกับกลอนสุภาพ (ไม่เหมือนกับดอกสร้อย ที่มีไม่ถึง ๘ คำได้) และต้องขึ้นต้นวรรคด้วยคำว่า “สี่กวาง” เสมอ เช่น สี่กวางภาษาไทย ไกล้วบัตติ, สี่กวางประเทศไทยในวันนี้, สี่กวางความรักมักเจ็บปวด เป็นต้น แล้วโยงสัมผัสจากคำสุดท้ายไปเชื่อมสัมผัสนอกกับวรรคที่ ๒ คำที่ ๓ หรือ ๕ (๓ หรือ ๖ กรณีมี ๙ คำ) เหมือนกลอนสุภาพ

๔.๓ การจบ

วรรคที่ ๘ ซึ่งเป็นวรรคสุดท้ายของสักวา ต้องจบคำสุดท้ายของวรรค (คำที่ ๘ หรือ ๙) ด้วยคำว่า “เอย” เท่านั้น (เหมือนกับดอกสร้อย) ถ้าจบด้วยคำอื่น จะผิดรูปแบบฉันทลักษณ์

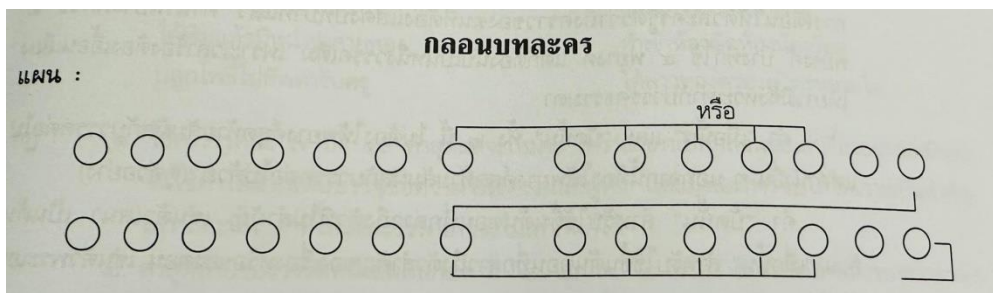
***สูตรในการจำฉันทลักษณ์ กลอนสักวา

สักวาหนึ่งสำนวนมีแปดวรรค	จึงถูกต้องตามหลักอักษรศรี
หนึ่งวรรคครบแปดคำจึงพอดี	วรรคแรกขึ้นต้นที่สักวา
จัดสัมผัสนอกในให้ไพเราะ	ใส่คำคมความเหมาะเพราะหนักหนา
กฎเกณฑ์เหมือนกลอนแปดธรรมดา	แต่จำว่าวรรคสุดท้ายให้ลง “เอย”

๕. กลอนบทละคร

๕.๑ กลอนบทละครใช้คำในวรรคหนึ่งได้ตั้งแต่ ๖ ถึง ๙ คำ แต่ที่นิยมกันมักเป็น ๖ หรือ ๗ คำ เพราะเข้าจังหวะและทำนองร้องได้ดีกว่า แต่ใช้ ๘ คำ ก็มี การที่จะใช้คำมากหรือน้อย ต้องถือทำนองเพลงที่จะใช้ร้องเป็นสำคัญ การแต่งบทละครออกแสดงจริง ๆ จึงต้องซ้อมบทให้เข้ากับทำนองร้องและปีพาทย์ ด้วยเหตุนี้คำที่ใช้ในวรรคหนึ่ง ๆ ของกลอนบทละครจึงมีมากน้อยไม่เท่ากัน (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.421)

๕.๒ สัมผัสให้ถือหลักเกณฑ์แบบเดียวกับกลอนสุภาพ หากแต่เสียงท้ายวรรคจะไม่เคร่งครัดตามระเบียบนัก ดังแผนผัง

๕.๓ วรรคแรกของกลอนบทละคร จะนิยมใช้ คำนำ หรือ คำขึ้นต้น เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น นื่องเอยน้องรัก ฯลฯ เพื่อจะขึ้นความใหม่หรือเปลี่ยนทำนองร้องใหม่ โดยคำว่า “เมื่อนั้น” และ “บัดนั้น” ไม่ต้องให้พยางค์สุดท้ายสัมผัสกับวรรคต่อไป แต่คำนำอื่น ๆ นอกจากนั้นต้องให้พยางค์สุดท้ายสัมผัสกับวรรคต่อไปด้วย

ทั้งนี้ คำว่า “บัดนั้น” จะใช้ขึ้นต้นตัวละครที่ไม่สำคัญ เช่น ตัวเสนา ส่วน “เมื่อนั้น” ใช้ขึ้นต้นกล่าวถึงตัวละครสำคัญ เช่น ตัวพระเอก นางเอก เป็นต้น (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.422)

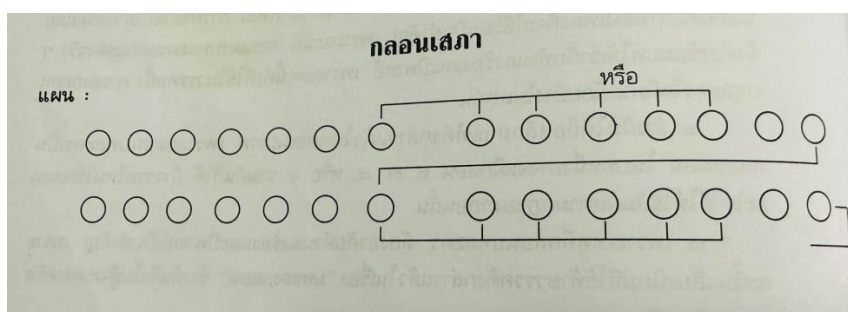
ตัวอย่างกลอนบทละคร :	๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวกูเรป็นเป็นใหญ่
	กับท้าวดาหาชาญชัย	ครั้งเสร็จจับไฟที่ไหม้เมือง
	จึงกลับคชสารหาญกล้า	โยธาอึดอดขันดเนือง
	เสด็จยังเกยแก้วอันรุ่งเรือง	แล้วย่างเอื้องสู่ปราสาทพรายพรรณ ฯ
	๑ บัดนั้น	สองนางพี่เลี้ยงสาวสวรรค์
	ไม่เห็นบุษบาลาวณย์	ตกใจชวนกันขึ้นมา ฯ

(อิเหนา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ)

๖. กลอนเสภา

๖.๑ กลอนเสภาจะใช้วรรคละ ๗ ถึง ๑๐ คำ สุดแต่จะเหมาะ เพราะเสภาเป็นกลอนขับเล่าเรื่องอย่างเล่านิทาน จึงใช้คำได้มากเพื่อบรรจุข้อความให้ชัดเจนแก่ผู้ฟัง และมุ่งเอาการขับได้ไพเราะเป็นสำคัญ คำที่ใช้ในแต่ละวรรคจึงอาจไม่เท่ากันได้ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.423)

๖.๒ คำสุดท้ายของวรรคหน้าจะสัมผัสกับคำที่ ๑ - ๕ คำใดคำหนึ่งของวรรคหลัง และไม่ข้อบังคับห้ามเสียงสูงต่ำอย่างไร นอกนั้นใช้กฎเกณฑ์แบบเดียวกับกลอนบทละคร

๖.๓ ลักษณะพิเศษของกลอนเสภาอีกประการหนึ่งคือ ในแต่ละตอนมักนิยมขึ้นต้นด้วยคำว่า “ครานั้น...” “จะกล่าวถึง...” (วิฒนะ บุญจับ, 2544, น.38) เช่น

ครานั้นขุนช้างได้ฟังว่า	แค้นดังเลือดตาจะหลังไหล
ดับโมโหโกรธาทำว่าไป	เราก็มัวไรสุดแต่ดี
การเจ็บไข้ล้มตายไม่วายเว้น	ประจวบเป็นทั้งกรุงศรี

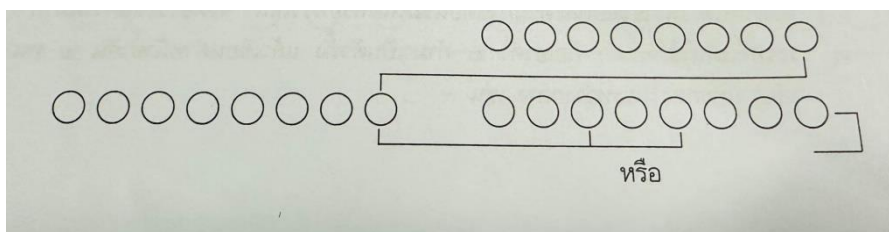
ถ้าขัดสนสิ่งไรที่ไม่มี	ก็มาเอาที่นี่ยาเกรงใจ
ว่าแล้วปิดบานหน้าต่างผาง	ขุนช้างเดือดดาลทะยานไส้
ทอดตัวลงกับหมอนถอนฤทัย	คูดูเป็นได้เจียววันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน)

๗. กลอนนิราศ

๗.๑ กลอนนิราศ จะใช้วรรคที่ ๒ ของบาทแรกเป็นวรรคขึ้นต้น ซึ่งจะต่างจากกลอนสุภาพที่ต้องใช้เต็มทั้งบาท (คือ ๒ วรรค) ส่วนวรรคแรกของนิราศให้ปล่อยว่างไว้

๗.๒ วรรคหนึ่งใช้ได้ตั้งแต่ ๗ - ๙ คำ ส่วนสัมผัสเหมือนกลอนสุภาพ จะแต่งยาวเท่าไรก็ได้ คำขึ้นต้นให้ใช้คำว่า “นิราศ” และคำสุดท้ายของบทสุดท้ายจะต้องลงด้วยคำว่า “เอ๋ย” เสมอ

๗.๓ นิราศ แปลว่า การจากไป การพรากไป หรือการระเหระหน ในทางฉันทลักษณ์ หมายถึง หนังสือหรือบทประพันธ์ที่พรรณนาถึงการจากถิ่นฐานที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ และต้องรำพันถึงการจากคนรัก คู่รัก หรือเมีย ถ้าไม่มีคู่รัก ต้องสมมติให้มีโนภาพตามจินตนาการที่ปรารถนา จึงจะนับว่าถูกต้องตามขนบนิราศ

๗.๔ การตั้งนิราศ มีอยู่ ๔ วิธี คือ

๗.๔.๑ ตั้งชื่อตามนามสถานที่ที่จะมุ่งไป เช่น นิราศพระบาท นิราศพระแท่นดงรัง ฯลฯ

๗.๔.๒ ตั้งชื่อตามนามของผู้แต่ง เช่น นิราศนรินทร์

๗.๔.๓ ตั้งชื่อตามนามของตัวเอกของเรื่อง เช่น นิราศอิเหนา

๗.๔.๔ ตั้งชื่อตามนามสถานที่หรือเหตุการณ์ที่จะพรรณนา เช่น นิราศเดือน

ตามความนิยมโดยทั่วไป มักตั้งชื่อนิราศตามวิธีที่ ๑ และ ๒

๗.๕ รูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมใช้แต่งนิราศคือ กลอน กับ โคลง ๔ เท่านั้น ในสมัยอยุธยาใช้โคลง ๔ ในการแต่ง เพราะถือกันว่าเป็นของยาก ที่แต่งเป็นกลอนก็มี แต่จะเรียกว่า “เพลงยาวสังวาส”

๗.๖ คำว่า “นิราศ” เพิ่งจะมาบัญญัติใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือนิราศที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงไม่มีคำว่า “นิราศ” นำหน้า เช่น โคลงนิราศหรือฤกษ์ชัย โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ โคลงทวาทศมาส

๗.๗ นิราศที่แต่งเป็นโคลงและกลอนมีลักษณะแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ การแต่งโคลงมักมีบทไหว้ครูหรือบทนมัสการขึ้นต้น บทแรกและบทสุดท้ายของเรื่อง เป็นโคลงบ้าง ร่ายบ้าง ต่อมาในยุคหลังนิยมแต่งขึ้นบท

แรกเป็นร้ายและแต่งต่อไปเป็นโคลงตลอดจนจบ โดยจะต้องใช้ร้ายสุภาพกับโคลงสุภาพ หรือร้ายต้นกับโคลงต้นเป็นคู่กัน ไม่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “นิราศ” และไม่ลงท้ายด้วยคำว่า “เอ๋ย” ดังตัวอย่าง

๑ อัญชายนศโยคฟ้า	ธรรณี
เกษมบุรีภูธร	ปิ่นเกล้า
ทวาทศสิบสองมี	สังเวช
สังวาสเกษมสุขเท้า	ท้าวหล้าเสวยรมย์ ฯ

๑ เสวยรมย์ชมมหาไมศวรรย์ ตราบสิ้นจันทร์สุริยศรี ม้วยปรีดิ์พิแผ่นฟ้า เกษมสมบูรณ์ถ้วนหน้า
ท้าวท้าวอยศ ท่านนา ฯ

(โคลงทวาทศมาศ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ)

.....

ความรู้เรื่อง “กาพย์”

กาพย์ คือ คำประพันธ์ซึ่งกำหนดคณะ พยางค์ และสัมผัส มีลักษณะคล้ายกับฉันท แต่ไม่นิยมครุหลุ เหมือนกับฉันท (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.441) กาพย์เป็นศิลปะการประพันธ์ชนิดหนึ่งที่มีการสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นบทสวดของพราหมณ์ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น พิธีตรียัมปวาย คือ พิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อรับพระอิศวร เพื่อความเป็นสิริมงคล หรือที่รู้จักกันในพิธีโล้ชิงช้านั่นเอง (ยุทธ โตอดิเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.105)

กาพย์ แปลตามรูปศัพท์ว่า “เหล่ากอแห่งกวี” หรือ “ประกอบด้วยคุณแห่งกวี” หรือ “คำที่กวีได้ร้อยกรองไว้” มาจากคำว่า กาวย หรือ กापย มาจากคำ “กวี” ซึ่งเป็นคำเดิมในภาษาบาลีและสันสกฤตว่า “กวี” แปลว่า ผู้คงแก่เรียน, ผู้เฉลียวฉลาด, ผู้มีปัญญาเปรียบปราด, ผู้ประสิทธิ์กาพย์กลอน และแปลงอย่างอื่นได้อีก (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.441)

กาพย์ที่นิยมใช้อยู่ในภาษาไทยมี ๕ ชนิด คือ

๑. กาพย์ยานี
๒. กาพย์ฉับ
๓. กาพย์สุรางคนางค์
๔. กาพย์ห่อโคลง
๕. กาพย์ขับไม้

โดยกาพย์ ๓ ชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉับ และกาพย์สุรางคนางค์ สามารถใช้เทียบเทียบเคียง แต่งปนไปกับฉันทก็ได้ เพราะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน จึงเรียกว่า “คำฉันท” ด้วย (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น. 441)

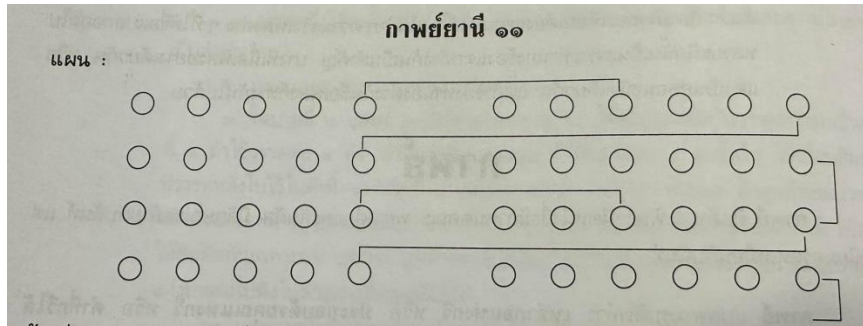
๑. กาพย์ยานี ๑๑

เป็นคำประพันธ์ที่นิยมอ่านและนิยมเขียนกันทั่วไป เพราะแต่งได้ง่าย ไม่มีกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับมาก ดังจะอธิบายต่อไปนี้

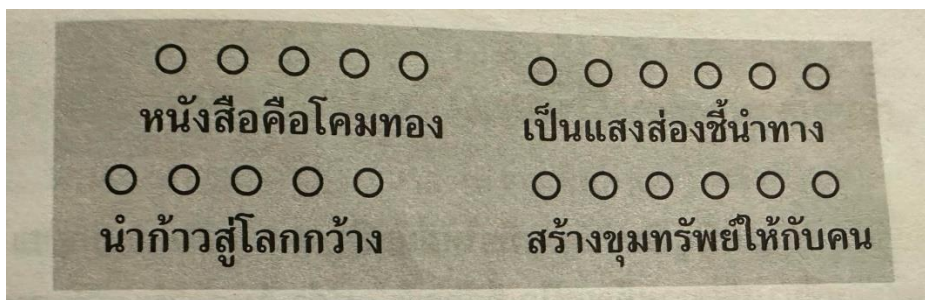
ลักษณะบังคับ

- กาพย์ยานี ๑ บท มี ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน
- บาทแรกเรียก “บาทเอก” บาทที่ ๒ เรียก “บาทโท”
- หนึ่งบาทมี ๒ วรรค วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๖ คำ รวมเป็น ๑๑ คำ จึงเรียกคำประพันธ์นี้ว่า

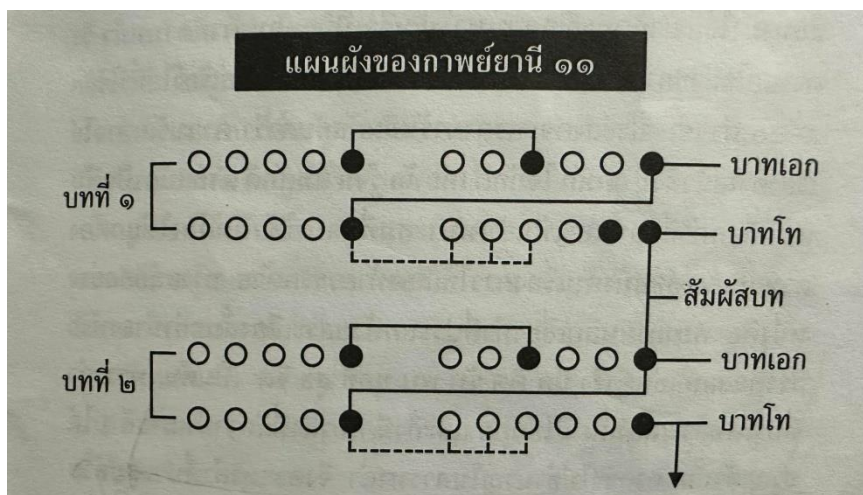
“กาพย์ยานี ๑๑”

- การแต่งภาพยยานี ต้องแต่งอย่างน้อย ๑ บท (๔ วรรค) และมีสัมผัสนอกเชื่อมโยงระหว่างวรรคเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ ***ยกเว้นวรรคที่ ๓ กับ วรรคที่ ๔ อนุโลมให้ไม่มีสัมผัสก็ได้
- สำหรับสัมผัสในนิยมให้มีคำคล้องจองภายในวรรค เพื่อความไพเราะ ส่วนเสียงท้ายวรรคและกฎเกณฑ์อื่น ๆ ไม่มีบังคับไว้

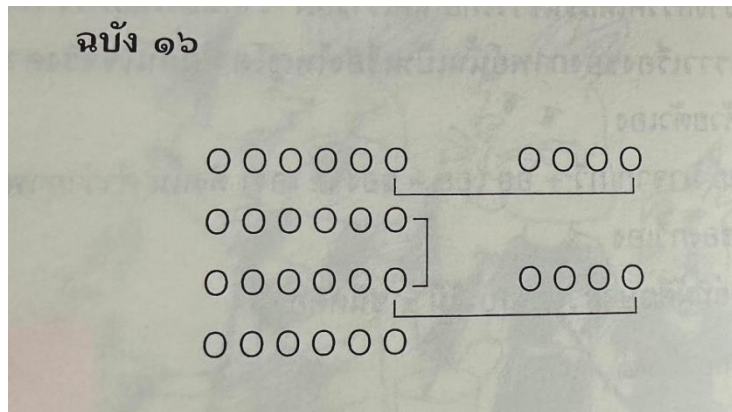
- การเขียนภาพยยานี ๑๑ ถ้ามีความยาวมากกว่า ๑ บทขึ้นไป ต้องมีสัมผัสระหว่างบทเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ บทต้น สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบทถัดไป ถ้าไม่มีสัมผัส บทถือว่าเขียนผิดฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่าง

๒. กาพย์ฉับ ๑๖ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.444)

- บทหนึ่งของกาพย์ฉับ ๑๖ มี ๓ วรรค โดยวรรคที่ ๑ กั้บวรรคที่ ๓ มีวรรคละ ๖ คำ ส่วนวรรคที่ ๒ มี ๔ คำ

- คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ถ้าจะแต่งบทต่อไป คำสุดท้ายของบทต้น (วรรคที่ ๓) ต้องสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ของบทต่อไปด้วย ดังแผนผังตัวอย่าง

- ความไพเราะของกาพย์ฉับอยู่ที่การใช้คำ และเสียงของคำให้มีสัมผัสสระและอักษร ในลักษณะ “เสียงดี ความเด่น”

- สามารถใช้คำยัดถึงกันในระหว่างวรรคได้ แต่ห้ามใช้ยัดถึงคั่นระหว่างบท

- กาพย์ฉับ นิยมแต่งเกี่ยวกับตอนที่ เป็นพรรณนาโวหาร และใช้แต่งเป็นบทสวดกับบทพากย์โขนด้วย

ตัวอย่าง : กาพย์ฉับ ๑๖

เพราะเรื่องบัดสีที่ประสบ

มีแต่ทางลบ

รู้ไปถึงไหนอายุเขา

เป็นหญิงยิ่งยากนางเยาว์

เสียชื่ออัปเนา

ชบเขาเสียศักดิ์ตระกูล

(ยุทธ โตดิเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.100)

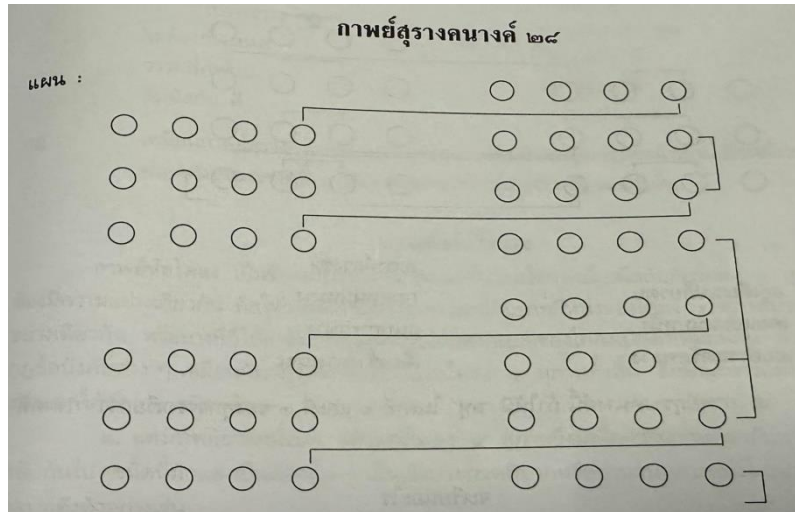
๓. กาพย์สุรางคนางค์

กาพย์สุรางคนางค์มีอยู่ ๒ ชนิดคือ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และ กาพย์สุรางคนางค์ ๓๒ ดังนี้

๓.๑ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

- บทหนึ่งมี ๗ วรรค วรรคหนึ่งมี ๔ คำ รวมเป็น ๒๘ คำ จึงเรียกว่า กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

- สัมผัสคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ และ วรรคที่ ๖ ดังตัวอย่างแผนผัง

ตัวอย่าง : ภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘

	เดือนเพ็ญเด่นฟ้า
เคลื่อนดวงดารา	นภางามซึ้ง
เรือนไทยไม้สัก	บ้านพักริมบึง
แผ้วลมรำพึง	บทเพลงราตรี

(ยุทธ โตคติเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.100)

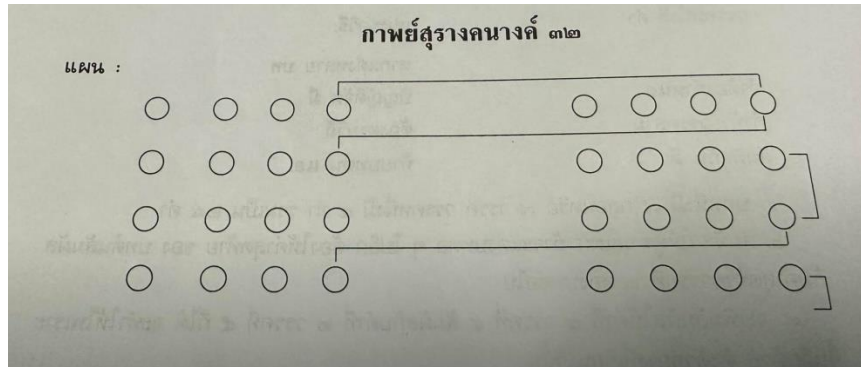
นอกจากนี้ ภาพยี่สุรางคนางค์ ถ้าผู้ประพันธ์ให้มีคำ “ลหุ” ในคำที่ ๑ และคำที่ ๓ ของทุกวรรค จะเรียกว่า “กากคติ” (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.๔๔๖)

ตัวอย่าง : ภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘ (กากคติ)

	จะเรียนอะไร
จะถูกหทัย	เพราะใจประสงค์
ฝิใจมิจ่อ	มิขอพะวง
จะเรียนก็คง	จะเปื้อระอา

๓.๒ ภาพยี่สุรางคนางค์ ๓๒ หรือ ภาพยี่จันญชยางค์

กฎเกณฑ์เหมือนภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘ ทุกอย่าง แต่จะเพิ่มวรรคหน้าเข้ามาอีก ๑ วรรคและให้คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ดังแผนผังตัวอย่าง

ตัวอย่าง : ภาพยี่สุรางคนางค์ ๓๒ (ภาพยี่ธัญชยางค์)

มะไฟป่าเปรี้ยว	เหล้าขาวขวดเขียว
ดื่มกลืนขบเคี้ยว	ขับเลือดลมฉิว
อ้ายอำลูปคาง	อ้ายอามลูปสิว
อ้ายเหม็ดตีนัว	ผิวปากก่อนเปรย ๆ

(ยุท โตอดิเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.102)

๔. ภาพยี่ห่อโคลง (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.๔๔๖ - ๔๔๗)

เป็นชื่อของบทประพันธ์ที่แต่งขึ้น โดยใช้ภาพยี่ยานีสลับกับโคลง ๔ สุภาพ จะมีเนื้อความอย่างเดียวกัน คือ ให้วรรคที่หนึ่งของภาพยี่ยานีกับบาทที่หนึ่งของโคลง ๔ สุภาพ บรรยายข้อความอย่างเดียวกัน หรือให้คำต้นวรรคของภาพยี่กับคำต้นของโคลงเป็นคำเหมือนกัน ส่วนบัญญัติหรือข้อบังคับต่าง ๆ เหมือนกับกฎเกณฑ์ของภาพยี่ยานีและโคลง ๔ สุภาพ ทั้งสิ้น ลักษณะการแต่งภาพยี่ห่อโคลง แบ่งออกได้เป็น ๓ ชนิด ดังนี้

๔.๑ แต่งภาพยี่ยานี ๑ บท และแต่งโคลง ๔ สุภาพ ซึ่งมีเนื้อความเช่นเดียวกับภาพยี่ยานีหนึ่งบท สลับกันไป การแต่งในลักษณะนี้มักแต่งเป็นเรื่องสั้น ๆ ดังตัวอย่าง

ภาพยี่ :	งามพัคตร์เพียงจันทร์เพ็ญ	พัคตร์ผ่องเด่นดั่งเดือนฉาย
	จันทร์ผ่องส่องแสงพราย	ผ่องน้อยกว่าหน้านวลนาง
โคลง :	งามพัคตร์ผุดผ่องเพียง	จันทร์เพ็ญ
	พัคตร์ผ่องดั่งเดือนเห็น	ผ่องแผ้ว
	จันทร์ผ่องส่องแสงเย็น	พรายพราง
	ผ่องบ่ปานพัคตร์แก้ว	ก่องหล้าเลื่อนจันทร์

๔.๒ เหมือนชนิดที่ ๑ แต่กลับกันคือเอาโคลงไว้หน้า เอาภาพยี่ไว้หลัง เรียงสลับกันไป

๔.๓ แต่งโคลงบทหนึ่ง แล้วแต่งกาพย์พรรณนาข้อความจนสุดกระแสตามความพอใจ จะแต่งกาพย์ยาวสักกี่บทก็ได้ แต่ต้องให้บทต้นมีเนื้อความเช่นเดียวกับโคลง ส่วนบทต่อ ๆ ไปจะขยายความร่าพันให้พิศดารอย่างไรก็ได้ มักนิยมแต่งเป็นกาพย์เห่เรือ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “กาพย์เห่เรือ” ดังตัวอย่าง

โคลง

๑ ปางเสด็จประเวศด้าว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानไชย	กิ่งแก้ว
พริ้งพร้อมพวกลไกร	แหนแห่
เรือกระบวนต้นแพ้ว	เพริศพริ้งพายทอง ฯ

กาพย์

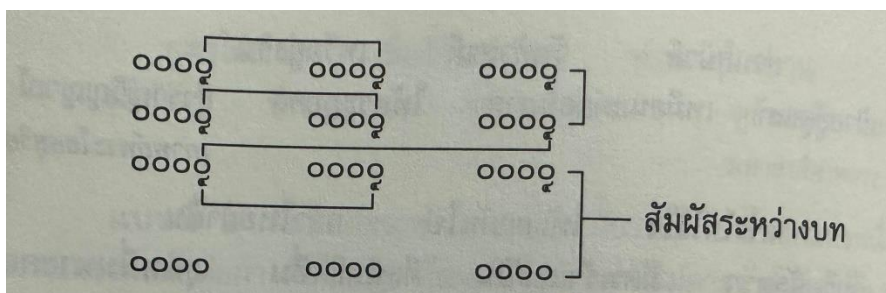
๑ พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้นงามเฉิดฉาย
กิ่งแก้วแพ้วพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
๑ นาวาแน่นเปนขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยากร
เรือรีวทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง

(กาพย์เห่เรือ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ)

๕. กาพย์ขับไม้ (วัดมณะ บุญจับ, 2544, น.187)

- หนึ่งบทมี ๓๖ คำ แบ่งเป็น ๙ วรรค วรรคละ ๔ คำ บังคับสัมผัสท้ายวรรค ๓ แห่ง คือท้ายวรรคที่ ๑ กับวรรคที่ ๒, ท้ายวรรคที่ ๓ กับ ๖ - ๗ และ ๘, ท้ายวรรคที่ ๔ กับ ๕ สัมผัสระหว่างบทส่งจากท้ายบทแรกไปยังท้ายวรรคที่ ๓ ไบบทต่อไป

- กาพย์ขับไม้กำหนดวรรคละ ๔ คำ เมื่อนกาพย์สุรางคนางค์ บางครั้งจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กาพย์สุรางคนางค์ ๓๖” ดังตัวอย่าง

ตัวอย่าง ภาพยนตร์ฉบับไม้ ใน จินตามณี

จักแสดงพระเดช	องค์ไทนฤเบศ	ปิ่นเกล้ากรุงศรี
ผ่านเทพอยุธยา	เรื่องพระเดชา	ท้าวทองธรณี
อันตรายไฟรี	บอจรวารี	ด้วยพระสมภาร
ท่านได้ไปปราบ	เกรงพระอนุภาพ	ท้าวทุกทิศาร
ท้าวราชนครเรศ	ทั้งจันตประเทศ	บเคยบันดาล
ถวายสุวรรณมัลย์	ทั้งบรรณาการ	มากرابถวายเมือง

.....

ความรู้เรื่อง “โคลง”

โคลง เป็นคำประพันธ์ที่บังคับวรรณยุกต์ คือ เอก โท และบังคับสัมผัส ปรากฏเป็นรูปแบบคำประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยา ในประกาศแข่งน้ำโคลงห้า (ลิลิตโองการแข่งน้ำ) เป็นเรื่องแรก ต่อมาปรากฏรูปโคลงสี่ด้นในลิลิตยวนพ่าย โคลงสุภาพ (โคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่) ในลิลิตพระลอ ส่วนโคลงสองด้นและโคลงสามด้น เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.228)

คำว่า “โคลง” อาจจะเลื่อนมาจาก “โครง” คำอธิบายคือ แต่เดิมคำประพันธ์ชนิดนี้จะใช้แต่งข้อความสั้น ๆ หรือใช้สรุปความ จึงวาง “โครง” ให้แต่งกัน ซึ่งก็คือ คำที่เป็นกระทุ้ (ยฺหฺ โตอดีทพฺย และ สุธิร์ พุมกุมาร, 2559, น.160)

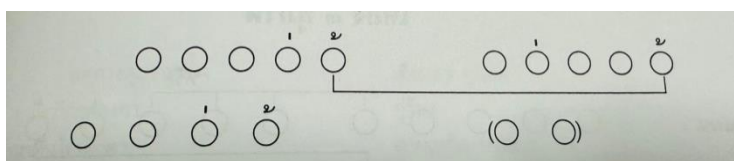
ข้อบังคับหรือบัญญัติของโคลง มี ๖ อย่าง คือ

๑. คณะ	๒. พยางค์
๓. สัมผัส	๔. เอกโท
๕. คำเป็นคำตาย	๖. คำสร้อย

โดยโคลงแบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ โคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่ โคลงห้า และโคลง ๔ ชนิด ยังจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ โคลงสุภาพและโคลงด้น ซึ่งจะแตกต่างกันที่จำนวนคำในวรรคสุดท้าย โคลงด้นมี ๒ คำ และโคลงสุภาพลงท้าย ๔ คำ กับตำแหน่งเอกโทในบาทสุดท้าย โคลงสุภาพบังคับเอกโท ส่วนโคลงด้นบังคับเอกและโทคู่ (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.228) ดังจะอธิบายรายละเอียด

๑. โคลงสอง

๑.๑ โคลงสองสุภาพ (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.228)

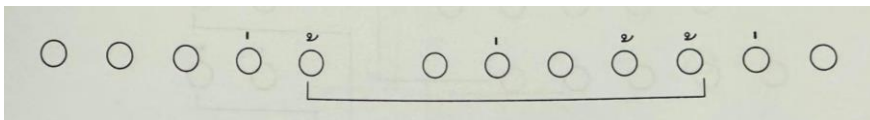

- หนึ่งบทมี ๑๔ คำ แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๕ - ๕ - ๔ คำ ตามลำดับ อาจเพิ่มคำสร้อยท้ายบทได้ ๒ คำ
- บังคับเอก ๓ แห่ง โท ๓ แห่ง และส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคแรกไปยังคำสุดท้ายวรรคที่ ๒
- หากแต่งหลายบท นิยมเพิ่มสัมผัสระหว่างบท จากท้ายบทแรกไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคแรกของบทต่อ ๆ ไป ดังตัวอย่าง

ตาเหมือนตามฤคมาศ พิศคิ้วพระลอราช
 ประดุกแก้วเกาทัณฑ์ ก่งนา ฯ
 พิศกรรมงามเพริศแพรว์ กลกลีบบงกชแก้ว
 อิกแก้มปรางทอง เทียบนา ฯ

(ลิลิตพระลอ)

๑.๒ โคลงสองชั้น (วิฒนะ บุญจับ, 2544, น.229)

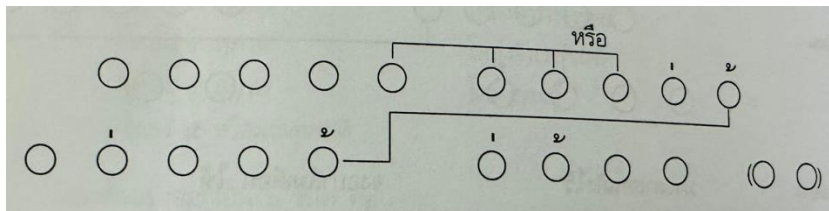

- หนึ่งบทมี ๑๒ คำ แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๕ - ๕ - ๒ คำ ตามลำดับ
- บังคับเอก ๓ แห่ง และโท ๓ แห่ง สัมผัสแบบเดียวกับโคลงสองสุภาพ ดังตัวอย่าง

โคลงสองเรียกอย่างต้น โดยว่าวรรคท้ายนั้น เปลี่ยนแปลง
 แสดงแบบยลแบบให้ กุลบุตรจำไว้ใช้ แต่งตาม

๒. โคลงสาม

๒.๑ โคลงสามสุภาพ (วิฒนะ บุญจับ, 2544, น.230)

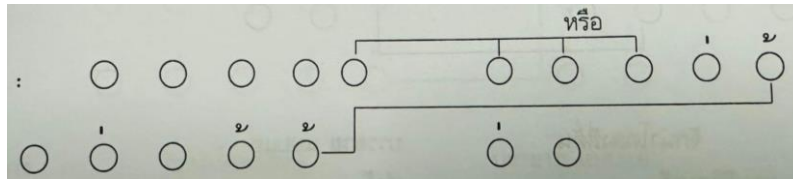

- หนึ่งบทมี ๑๔ คำ แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๕ - ๕ - ๕ - ๔ คำ ตามลำดับ และอาจจะมีคำสร้อยท้ายบทได้อีก ๒ คำ เช่นเดียวกับโคลงสองสุภาพและโคลงสองชั้น
- บังคับเอก ๓ แห่ง โท ๓ แห่ง สัมผัสเพิ่มจากโคลงสองอีกหนึ่งแห่ง จากวรรคแรกไปยังวรรคที่สอง ดังตัวอย่าง

สองอย่าปรารมภ์กระสัล แมมีวันพຸงเข้า
 ลอราชจักเสด็จเข้า สู่สร้อยสวนขวัญ ฯ

(ลิลิตพระลอ)

๒.๒ โคลงสามต้น (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.232)

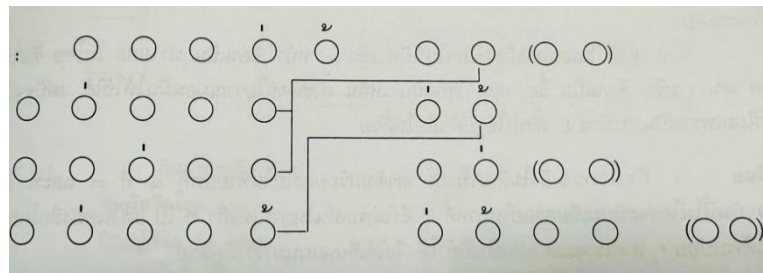

- หนึ่งบทมี ๑๗ คำ แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๕ - ๕ - ๕ - ๒ คำ ตามลำดับ
- บังคับเอก ๓ แห่ง โท ๓ แห่ง สัมผัสเหมือนโคลงสามสุภาพทุกประการ ดังตัวอย่าง

จยลคณะโคลงสาม ตามแบบแบายอย่างนี้
เป็นพวกโคลงต้นชี้ เช่นกัน

๓. โคลงสี่

๓.๑ โคลงสี่สุภาพ

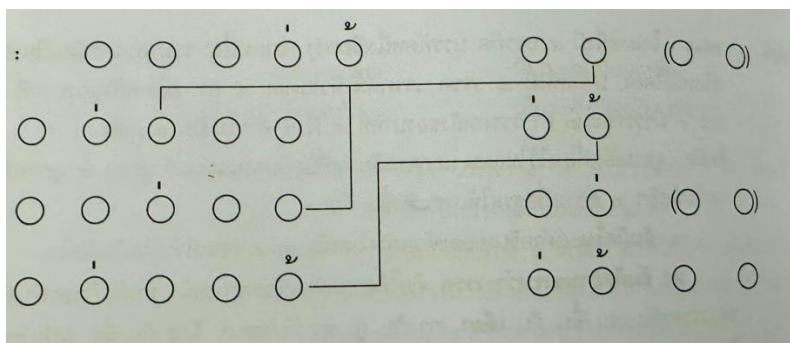

- หนึ่งบทมี ๓๐ คำ แบ่งเป็น ๔ บาท บาทที่ ๑ - ๓ บาทละ ๗ คำ บาทที่ ๔ มี ๙ คำ แต่ละบาทแบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ เว้นบาทสุดท้าย วรรคหลัง ๔ คำ มีคำสร้อยได้ ๒ แห่ง
- การส่งสัมผัส คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ บาทที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๒ และ ๓ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ บาทที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๔
- บังคับเอก ๗ แห่ง โท ๔ แห่ง และเอกโทในบาทแรกของโคลงอาจสลับที่กันได้
- อนุโลมให้ใช้คำตายแทนคำเอกได้ แต่ไม่นิยมให้ใช้เอกโทษและโทโทษ ดังตัวอย่าง

เสียงลือเสียงเล่าอ้าง อันใด พี่เอย
เสียงย่อมยอศใคร ทว่าหล้า
สองเชือกที่หลับไหล ลืมตื่น ฤพี่
สองที่คิดเองอ้า อย่าได้ถามเฝ้า

(ลิลิตพระลอ)

๓.๒ โคลงสี่ตรีพิธพวรรณ

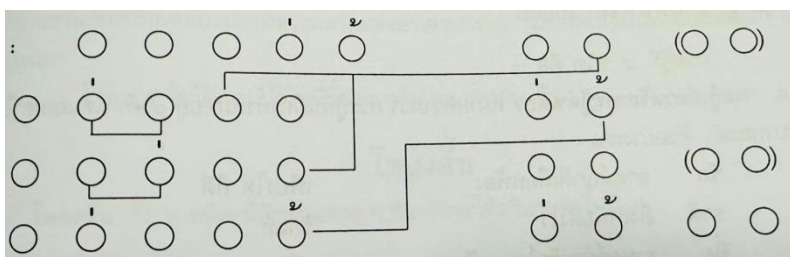

- เหมือนโคลงสี่สุภาพ ต่างกันแค่เปลี่ยนสัมผัสในบาทที่ ๒ จากคำที่ ๕ มาเป็นคำที่ ๓ เท่านั้น
 ดังตัวอย่าง

ตรีพิธพวรรณชื่ออ้าง	ครุโรลง
สัมผัสโยง ดังแผน	ผูกไว้
บัญญัติอื่นดุษ โคลง	สี่สุภาพ นั้นนา
เอกเจ็ดโทสี่ให้	หัดซ้อมเสมอเสมอ

(กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.401)

๓.๓ โคลงสี่จิตวาทัศนตี

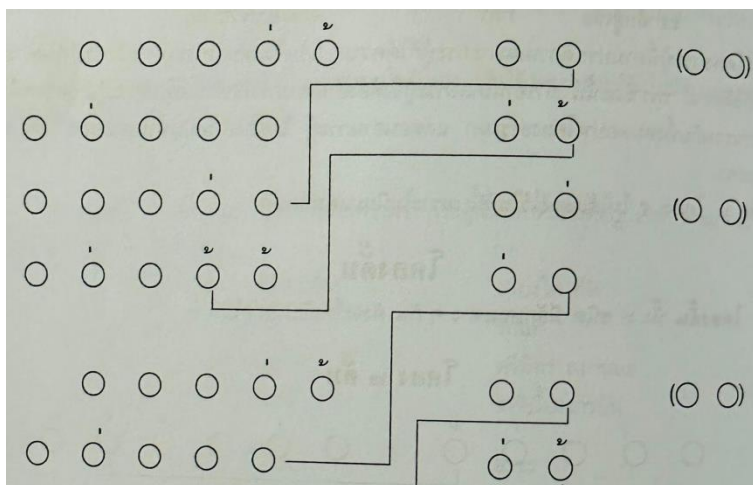
- เหมือนโคลงสี่สุภาพ ต่างกันโดยให้เลื่อนสัมผัสในบาทที่ ๒ จากคำที่ ๕ มาเป็นคำที่ ๔ และ
 ให้คำที่ ๒ กับ คำที่ ๓ ของบาทที่ ๒ และที่ ๓ สัมผัสกันเท่านั้น (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.401) ดังตัวอย่าง

โคลงหนึ่งนามแจ้งจัด	วาทัศน ตีธา
บังคับรับกันแสดง	อย่างพร้อม
ขบวรแบบแยบยลผัน	แพกชนิด อื่นเอย
ที่สี่บทสอดคล้อง	ท่อนท้ายบทปดมา

(วิฒนะ บุญจับ, 2544, น.245)

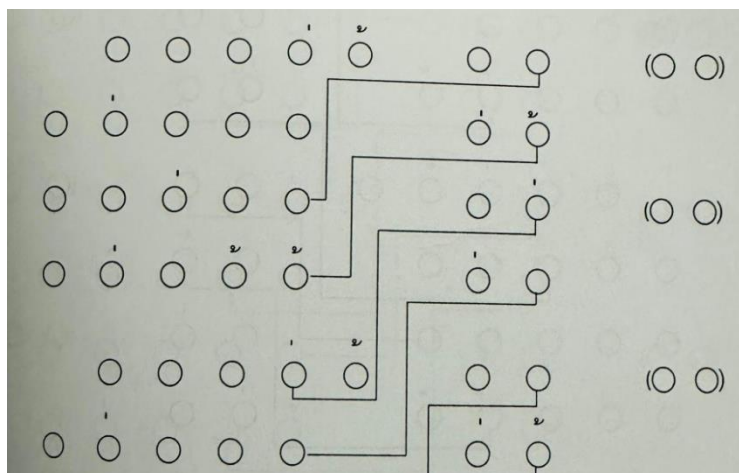
๓.๔ โคลงสี่ด้น

๓.๔.๑ โคลงสี่ด้นวิริษมาลี (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.248)

- หนึ่งบทมี ๒๘ คำ ๔ บาท บาทละ ๗ คำ แบ่งเป็นบาทละ ๒ วรรค วรรคแรก ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ
- บังคับเอก ๗ โท ๔ เหมือนโคลงสี่สุภาพ ต่างกันที่ตำแหน่งของเอกโทในบาทสุดท้าย คือ คำที่ ๔-๕ เป็นโทคู่
- ส่งสัมผัสระหว่างบทแห่งเดียวจากคำสุดท้ายของบทแรกไปยังคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ ในบทต่อไป

๓.๔.๒ โคลงสี่ด้นบาทกฤษณ (วัฒนธรรม บุญจับ, 2544, น.248)

- ลักษณะบังคับเหมือนโคลงวิริษมาลี แต่ส่งสัมผัสระหว่างบท ๒ แห่ง จากคำสุดท้ายของบาทที่ ๓ บทแรก ไปยังคำที่ ๔ บาทแรกของบทต่อไป กับคำสุดท้ายบาทที่ ๔ บทแรกไปยังคำที่ ๕ บาทที่ ๒ ของบทต่อไป

๔. โคลงกระทู้

คือ โคลงสี่สุภาพ แต่ตั้งข้อความเป็นกระทู้ไว้ข้างหน้าของบาททั้ง ๔ แล้วแต่งถ้อยคำต่อไปให้มีเนื้อความอธิบายหรือขยายความของกระทู้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือถ้าเป็นกระทู้ที่ไม่มี ความหมายในตัวเอง เช่น โกวา ปา เปต ก็แต่งเสริมพยางค์หรือคำให้กระทู้นั้นมีความหมายขึ้น (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.401)

คำว่า “กระทู้” แปลว่า หัวข้อหรือข้อความ ตามปกติจะเป็นหัวข้อหรือข้อความสั้น ๆ ที่มีความหมาย โคลงกระทู้มีลักษณะ ดังนี้ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.402-403)

๔.๑ ลักษณะทุกอย่างเป็นโคลงสี่สุภาพ

๔.๒ ต้องเขียนกระทู้ข้างหน้าของบาททั้ง ๔ เรียงลงมา ไม่เขียนเรียงลำดับคำเหมือนเขียนตามปกติ และต้องให้กระทู้ห่างจากคำอธิบายหรือคำขยายความ มีระยะพอที่จะสังเกตเห็นได้ว่าเป็นกระทู้

๔.๓ กระทู้ต้องมีความหมายในตัวเอง เว้นแต่บางกระทู้ที่ไม่มี ความหมาย เช่น ทะ ลุ่ม ปุ่ม ปู , ปี หา อา โก เป็นต้น

กระทู้มี ๔ ชนิด คือ

๑. กระทู้เดี่ยวหรือกระทู้คำเดียว คือ มีอยู่ ๔ คำ แต่แยกเอาไปเขียนไว้ข้างหน้าบาทละคำ เช่น

รัก	อาตมัญญาตีเพื่อนพ้อง	เพียงใด ก็ดี
ชาติ	ยิ่งเหนือสิ่งไร	รักแท้
ยิ่ง	ราษฎร์ร่วมรักไม	ตรีมิตร สมานแฮ
ชีพ	สละเพื่อชาติแล้ว	ชาติเรืองอารยัน

๒. กระทู้ ๒ คือ กระทู้นั้นมีคำอยู่ทั้งหมด ๘ คำ แต่แยกเอาไปเขียนไว้ข้างหน้าบาทละ ๒ คำ เช่น

ลูกรัก	พ่อรักเจ้า	จริงเจียว แม่เอย
ลูกใคร่	เรียนพ่อเหลียว	รับใช้
ดวงใจ	พ่อดวงเดียว	รักแม่ นะแม่
ของพ่อ	มีมอบให้	หมดสิ้นศฤงคาร

๓. กระทู้ ๓ คือ กระทู้ที่มีคำอยู่ทั้งหมด ๑๒ คำ แต่แยกเอาไปเขียนไว้ข้างหน้าบาทละ ๓ คำ เช่น

อย่าเมาศักดิ์	สร้างเชื่อง	ข่มคน
อย่ามักมาก	มุ่งชน	แต่ได้
อย่าถากถาง	ถลากถลน	แนมเหน็บ เขานา
อย่าหมิ่นคน	ค่อนได้	เคาะเค้นคุยโต

๔. กระทู้ ๔ คือ กระทู้ที่มีคำอยู่ทั้งหมด ๑๖ คำ แต่แยกเอาไปเขียนไว้ข้างหน้าบาทละ ๔ คำ เช่น

อย่าทำความชั่ว	ให้	ปราชญ์ติ	เตือนแหย
อย่ามัวคนพาล	ริ	ชั่วช้า	
อย่าหาญต่อศึก	ตรี	ตรงชอบ	ก่อนนา
อย่าฮึกสู้เสือ	กล้า	จกม้วยเพราะเสือ	

นอกจากโคลงสุภาพและโคลงฉันท์แล้ว ในตำรากวีนิพนธ์ยังปรากฏลักษณะของโคลงโบราณอีกด้วย ในที่นี้จะขอกกล่าวโดยสังเขป โคลงโบราณมีลักษณะคล้ายโคลงฉันท์วิริธมาลี แต่ไม่บังคับเอกโท มีบังคับเพียงสัมผัสเท่านั้น เป็นโคลงซึ่งไทยเราแปลงมาจากกาพย์ในภาษาบาลีชื่อว่า “คัมภีร์กาพย์สารวิลาสิณี” ว่าด้วยวิธีแต่งกาพย์ต่าง ๆ ๑๕ กาพย์ด้วยกัน แต่มีลักษณะเป็นโคลงแบบไทยอยู่ ๘ ชนิด เพราะเหตุที่ไม่มีบังคับเอกโท จึงเรียกว่า โคลงโบราณ นอกนั้นมีลักษณะเป็นกาพย์แท้ ประกอบด้วย โคลงวิษุมาลี โคลงจิตรลดา โคลงมหาจิตรลดา โคลงสินธุมาลี โคลงมหาสินธุมาลี โคลงนันททนาย โคลงมหานันททนาย และมหาสินธุมาลีกาพย์ (กำชัยทองหล่อ, 2550, น.408)

ความรู้เรื่อง “ฉันท์”

ฉันท์ คือ ลักษณะถ้อยคำที่กวีได้ร้อยกรองขึ้นให้เกิดความไพเราะซาบซึ้ง โดยกำหนดคณะครุหลุ และสัมผัสไว้เป็นมาตรฐาน (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.451) เป็นคำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากอินเดีย ปรากฏรูปโฉมครั้งแรกในประเทศไทยสมัยพระบรมไตรโลกนาถ และพระโหราธิบดีได้แต่งเป็นตำราไว้ในหนังสือจินตามณี ซึ่งฉันท์เรื่องแรกคือ “เสื่อโคคำฉันท์” และคำฉันท์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของคำฉันท์คือ “สมุทรโฆษคำฉันท์” (ยุทธ โตอุทัย และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.140)

ฉันท์ของเดิมแต่งเป็นภาษาบาลีและสันสกฤต โดยเฉพาะในภาษาบาลีกล่าวถึงวิธีการแต่งฉันท์ไว้เป็นแบบฉบับ เรียกชื่อว่า “คัมภีร์วृตโตทัย” ต่อมาไทยได้จำลองแบบมาแต่งในภาษาไทย โดยเพิ่มเติมบังคับสัมผัสขึ้น เพื่อให้เกิดความไพเราะตามแบบนิยมของไทย (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.451)

ฉันท์ในภาษาบาลีแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ ฉันท์วรรณพฤติกับฉันท์มาตราพฤติ ฉันท์ที่กำหนดด้วยตัวอักษร คือ วางคณะและกำหนดเสียงหนักเบาที่เรียกว่า ครุหลุ เป็นสำคัญ จะเรียกว่า “ฉันท์วรรณพฤติ” ส่วนฉันท์ที่กำหนดด้วยมาตรา คือ วางจังหวะสั้นยาวของมาตราเสียงเป็นสำคัญ นับคำหลุ เป็น ๑ มาตรา คำครุ นับเป็น ๒ มาตรา ไม่กำหนดด้วยอักษร เรียกว่า “ฉันท์มาตราพฤติ” (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.451)

อย่างไรก็ตาม ฉันท์ในคัมภีร์วृตโตทัยมีจำนวน ๑๐๘ ชนิด และได้แปลงเป็นฉันท์ไทยครบทั้ง ๑๐๘ ชนิด ในสมัยรัชกาลที่ ๗ โดยนายฉันท์ ขาววิไล ได้ดัดแปลงและจัดพิมพ์รวมเล่มและใช้ชื่อว่า “ฉันทศาสตร์” ประกอบด้วย ฉันท์วรรณพฤติ ๘๑ ชนิด และมาตราพฤติ ๒๗ ชนิด (วิวัฒน์ บุญจับ, 2544, น.265)

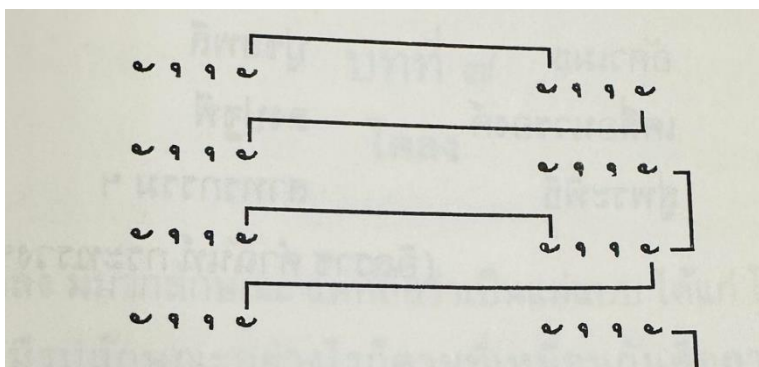
ลักษณะบังคับของฉันท์

ฉันท์ประกอบด้วยลักษณะบังคับ ๓ ประการ คือ พยางค์ คณะ สัมผัส การแต่งฉันท์ต้องบรรจุคำให้ครบตามจำนวนที่บ่งไว้ จะบรรจุให้เกินกว่ากำหนดเหมือนการแต่ง โคลง กลอน และกาพย์ ไม่ได้ เว้นแต่อักษรนำ จึงอนุญาตให้เกินได้บ้าง แต่ปัจจุบันไม่นิยมแล้ว คำใดที่กำหนดไว้ว่าเป็นครุ และหลุ จะต้องเป็นครุ และหลุจริง ๆ และเป็นได้เฉพาะตรงที่บ่งไว้เท่านั้น จะใช้ครุ หลุ ผิดที่ไม่ได้ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.452) ในที่นี้จะขออธิบายรูปแบบของฉันท์ที่นิยมใช้ในการประพันธ์พอสังเขป ดังนี้

๑. มานวฉันท์ ๘ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.454)

- วรรคหนึ่งมี ๔ คำ นับ ๒ วรรค เป็นหนึ่งบาท และ ๔ บาทเป็นหนึ่งบท บาทหนึ่ง มี ๘ คำ จึงเรียกว่า ฉันท์ ๘
- คำที่ ๑ และ ๔ ของทุก ๆ วรรค เป็นครุ คำที่ ๒ และ ๓ เป็นหลุ
- ส่งสัมผัสแบบกลอน และเพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคในบาทที่ ๑ และ บาทที่ ๓

- มาถวักฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลาเสียงอันไพเราะงดงาม ประดุจมาถพหนุ่มน้อย

ตัวอย่าง : ภูริตริเห็น เป็นชะระโทษ
 ฉัพพิธโปรด อรรถธิบาย
 พิงมลละเว่น เซ่นอภิปราย
 ทุกจะจะวาย เสวยสุขสานต์

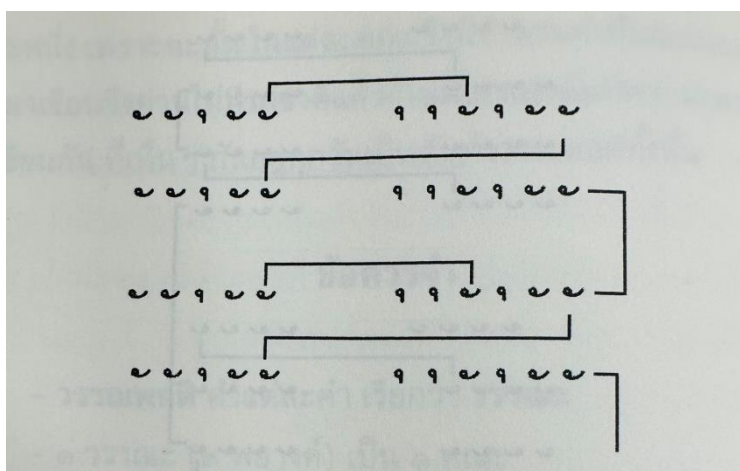
(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ)

๒. วิชชุมมาลาฉันท์ ๘ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.453-454)

- วรรคหนึ่งมี ๔ คำ นับ ๒ วรรค เป็นหนึ่งบาท และ ๔ บาทเป็นหนึ่งบท บาทหนึ่ง มี ๘ คำ จึงเรียกว่า ฉันท์ ๘

- ใช้คำครุล้วนและนิยมแต่ง ๒ บทคู่กันเป็นตอนหนึ่ง เมื่อขึ้นต้นตอนต่อไปต้องย่อหน้าทุกตอน และคำสุดท้ายบทที่ ๒ ตอนต้น สัมผัสกับคำสุดท้ายของบทที่ ๑ ของตอนต่อ ๆ ไป จะแต่งยาวเท่าไรก็ได้ แต่ต้องสัมผัสเช่นนี้เสมอ

- วิชชุมมาลาฉันท์ หมายความว่าฉันท์ที่เปล่งสำเนียงยาว ดุจสายฟ้าแลบที่มีรัศมียาว

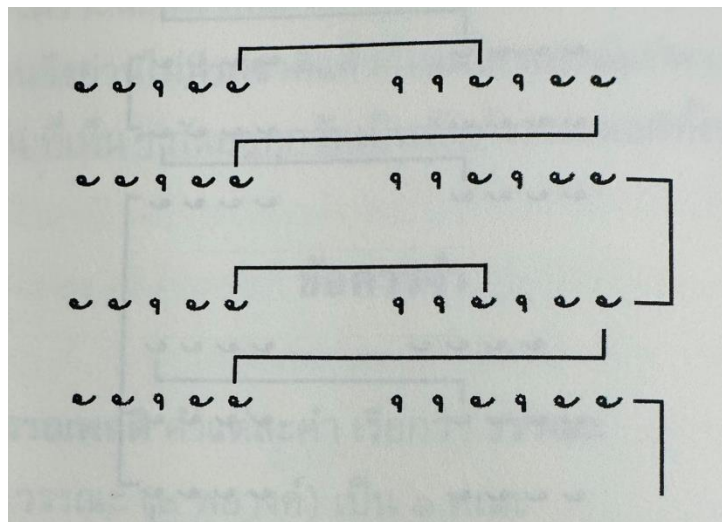
ตัวอย่าง : ลมโลม กฤษณา บุปผารำเพย
 ใ้อดอกไม้เอย หอมซึ่งตรึงใจ

ยามจิตเศร้าสร้อย เก็บร้อยมาลัย
 ส้มทุกซัโศษภัย ดวงใจขึ้นบาน

(กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.๔๕๓)

๓. อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.457)

- วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๖ คำ รวม ๒ วรรค เป็นบาทหนึ่ง นับ ๒ บาท เป็น ๑ บท บาทหนึ่งมี ๑๑ คำ จึงเรียกว่า ฉันท์ ๑๑
- คำที่ ๓ ของวรรคหน้า และคำที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ ของวรรคหลัง เป็นลหุ นอกนั้นเป็นครุ เหมือน ๆ กัน ทุกวรรค
- สัมผัส คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่วนสัมผัสบาทคือคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ของบาทถัดไป
- อินทรวีเชียรฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลารุ่งเรืองงดงามประดุจสายฟ้า ซึ่งเป็นอาวุธของพระอินทร์
- อินทรวีเชียรฉันท์นิยมแต่งข้อความเป็นบทชมหรือบทคร่ำครวญ และใช้แต่งเป็นบทสวดและบทพากย์โขนด้วย

ตัวอย่าง : เพียงเพื่อจะบอกรัก

ก็กระอักกระอ่วนใจ

หนาวหนาวและร้อนใน

อูระเช่นพระเพลิงสุ่ม

หน้าตาก็หมองหมาง

ขณะอย่างกะโรครุม

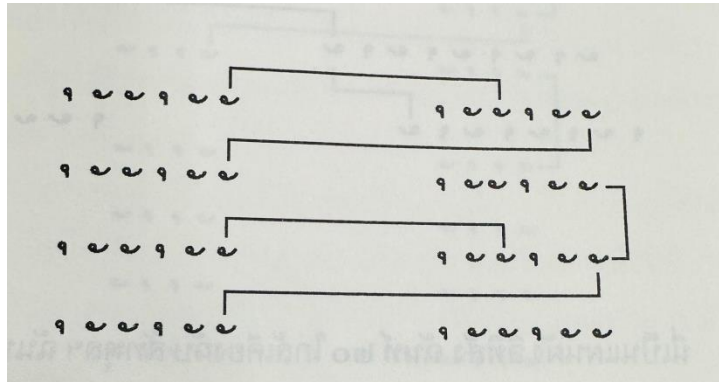
แม่นนาริรักจุม

พิตขุมและขึ้นพลัน

(ยุทธ โตอติเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.146)

๔. ฤชงคประยาตฉันท์ ๑๒

- วรรคละ ๖ คำ ๒ วรรค เป็น ๑ บาท ๒ บาท เป็น ๑ บท มีลหุที่คำที่ ๑, ๓ ในแต่ละวรรค
- สัมผัสคือ คำสุดท้ายวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่วนสัมผัสบาทคือคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำสุดท้ายของ วรรคที่ ๒ ของบาทถัดไป
- ฤชงคประยาตฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลาประดุจงูเลื้อย

ตัวอย่าง : วิธีฉันทบรรจง

ฤชงคชาติปยาดขาน

ฉบับแบบบุรากล

ประกิจกลนิพนธ์กลอน

ลบบทก็เรียงเรียบ

รียบบอรรธอักษร

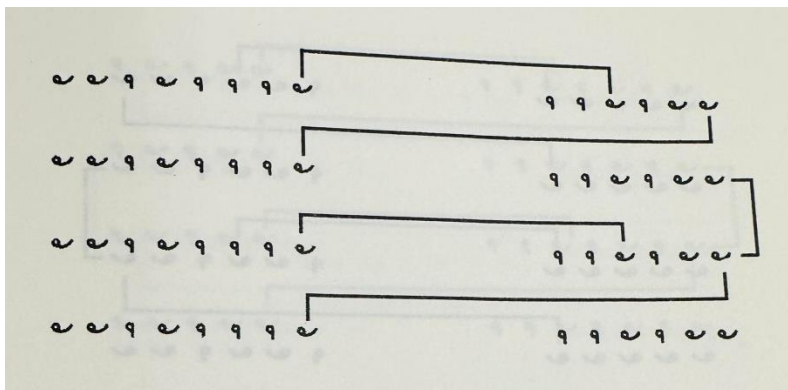
สลวยลักษณะสุนทร

นุสนธิ์สารสมานเสมอ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ)

๕. วสันตติลกฉันท์ ๑๔ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.463)

- วรรคหน้ามี ๘ คำ วรรคหลังมี ๖ คำ รวม ๒ วรรค เป็น ๑ บาท บาทหนึ่งมี ๑๔ คำ จึงเรียกว่า ฉันท์ ๑๔ นับ ๒ บาทเป็น ๑ บท
- คำที่ ๓ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ของวรรคหน้า และคำที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ ของวรรคหลัง เป็นลหุ นอกนั้นเป็นครุ
- สัมผัสคือ คำสุดท้ายวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่วนสัมผัสบาทคือคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำสุดท้ายของ วรรคที่ ๒ ของบาทถัดไป
- วสันตติลกฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลางามวิจิตร ประดุจรอยแถมที่กลีบเมฆ ซึ่งปรากฏในเดือน ๕ เดือน ๖ แห่งฤดูคิมหันต์

ตัวอย่าง : อ้าเพศก็เพศนุของค์ อรองค์ก็บอบบาง

ควรแต่ผะดุงสิริสะอาง ศุภลักษณ์ประโลมใจ

ยามเข็ญก็เขินศรระอวย พลช่วยผจญภัย

ไอ้ควรจะเอื้อพจนไซ้ คุณเลิศมโหฬาร

(ฉันท์ยอเกียรติชวานครราชศรีมา)

.....

ความรู้เรื่อง “ร้าย”

ร้าย ประวัติความเป็นมายังไม่เป็นที่ยืนยันแน่นอน สันนิษฐานว่าอาจเป็นคำประพันธ์ที่เลื่อนมาจาก “กาพย์วชิรบันตี” ใน คัมภีร์กาพย์สารวิลาสินี เพราะมีลักษณะคล้ายกันมากที่สุด หรืออาจเป็นชื่อของพิธีกรรม เช่น พิธีสู่ขวัญ พิธีรับขวัญข้าว พิธีอวยชัยให้ทหารที่จะออกรบ เป็นต้น ซึ่งหมอพิธีจะต้องกล่าวคำมงคลด้วย ถ้อยคำคล้องจอง เพื่อปลุกขวัญกำลังใจ เช่น คำว่า ร้ายมนต์ ร้ายคาถา (ยุทธ โตคติเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร, 2559, น.165)

ร้าย เป็นคำประพันธ์ที่ไม่กำหนดว่าจะต้องมีบทหรือบาทเท่านั้นเท่านี้ จะแต่งให้ยาวเท่าไรก็ได้ แต่ต้องเรียงคำให้คล้องจองกันตามข้อบังคับเท่านั้น คำว่า “ร้าย” แปลว่า อ่าน เสก หรือ เติมน้ำมัน แบ่งออกเป็น ๕ ชนิด ดังนี้

๑. ร้ายสุภาพ

- จัดเป็นวรรคละ ๕ คำ หรือจะเกินกว่า ๕ คำบ้างก็ได้ แต่ไม่ควรเกิน ๕ จังหวะในการอ่าน จะแต่งยาวสักกี่วรรคก็ได้ แต่อีกสามวรรคก่อนจะจบ จะต้องเป็นโคลง ๒ สุภาพเสมอ

- **สัมผัส** คำสุดท้ายของวรรคหน้าต้องสัมผัสกับคำที่ ๑, ๒ หรือ ๓ ของวรรคต่อ ๆ ไป เว้นแต่สองวรรคสุดท้าย และถ้าคำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสเป็นเอกหรือโท คำที่รับสัมผัสในวรรคต่อไปจะต้องเป็นเอกหรือโทเช่นเดียวกัน

- **เอกโท** มีเอก ๓ กับโท ๓ เช่นเดียวกับโคลง ๒ สุภาพ

- **คำเป็นคำตาย** ถ้าคำที่ส่งสัมผัสเป็นคำเป็นหรือคำตาย คำที่รับสัมผัสก็ต้องเป็นคำเป็นหรือคำตายด้วย แต่คำสุดท้ายของบท (คำสร้อยไม่นับ) ห้ามใช้คำตายหรือคำที่มีรูปวรรณยุกต์

- **คำสร้อย** เดิมสร้อยในตอนสุดท้ายของบทได้อีก ๒ คำ หรือจะเติมทุก ๆ วรรคก็ได้ แต่พอถึงโคลง ๒ ต้องงด เว้นไว้แต่สร้อยของโคลง ๒ เอง สร้อยชนิดนี้จะต้องใช้เหมือนกันเรียกว่า “สร้อยสลับวรรค” (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.411-412) ดังตัวอย่าง

ร่ายสุภาพ

แผน : ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ ฯลฯ

หรือ

○○○○○ ○○○○○○ ○○○○○○ (○○)

ลูกเอยจงฟังคำ	เสียดไสตจำคำแม่	อย่าแสสรูเรื่องราว
อย่าทำจาวทางชั่ว	อย่ามั่วสุมคนพาล	อย่าอดหาญสู้ศึก
อย่าเหิมฮึกอวดหัว	จักเตาะร้างกลางคัน	ขวัญใจจำจางา
มารดาสอนสั่งไว้	จงอย่าลืมนึกให้	หมั่นน้อมคำนึง เนื่องเทอญ

๒. ร่ายดั้น

- วรรคหนึ่งใช้คำตั้งแต่ ๒ ถึง ๗ คำ อีก ๔ วรรค ก่อนจะจบต้องเป็นบาทที่ ๓ และที่ ๔ ของโคลงดั้น
 วิริมาลี นอกนั้นเหมือนร่ายสุภาพ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.412) ดังตัวอย่าง

ร่ายดั้น

แผน : ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ ฯลฯ

หรือ

○○○○○ ○○ ○○○○○○ ○○

สรวมซีพนบประณต	บาทงกชจอมนรินทร์	ผ่านปักพินแผ่นไผ่
ไกรเกริกก้องก่เกียรติ	ภัยเบียดเบียนฤาณี	ศรีสวัสดิ์ถาวร
ราชภูรดลสุข	สนุกเพราะพระบารมี	ชาติไทยทวีศยศ
เดชกระเดื่องแดนภาพ แผ่ทั่ว	พาณิชย์เกษตรกรรมล้นหล้า	หลังทวี

๓. ร่ายโบราณ

- ไม่นิยมเอกโท และใช้คำเท่ากันทุกวรรค กฎนอกนั้นเหมือนร่ายสุภาพ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น. 412) ดังตัวอย่าง

ร่ายโบราณ

แผน : ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ หรือ ○○○○○○ ฯลฯ

หรือ

○○○○○ (○○)

แผนประพันธ์หนึ่งง่าย	เรียกว่าร่ายโบราณ	ประมาณวรรคละห้าคำ
ไม่จำกัดมากนัก	เติมสร้อยได้ท้ายบท	งดคำตายท้ายสุด
ลึ่มผู้สยุดตามแผน	แต่งง่ายแสนสะดวกตาย	บารนี้.

๔. ร่ายยาว

- ไม่จำกัดคำ จะใช้คำมากเท่าไรก็ได้ แต่ไม่ควรน้อยกว่า ๕ คำ
- ให้คำสุดท้ายของวรรคต้น สัมผัสคำใดคำหนึ่งของวรรคต่อ ๆ ไป โดยไม่กำหนดว่าจะต้องเป็นคำไหน แต่อย่าให้อยู่ใกล้ชิดกับคำสุดท้าย
- เอกโท ไม่บังคับ (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น.413) ดังตัวอย่าง

ดูกรศิษยานุศิษย์อาจารย์โยวาทานุวัตติ พอก็ทราบชองรู้ชัดเชิงฉันทศาสตร์ว่าประเสริฐสุด
 การมสมยุคทุกสมัย ฝิผู้ใดใครใคร่ครวญแคล้วคล่องทำนองฉบับสรรพสิ้นทุกกระแส อภิปราย
 เณลยเผยแพร่สะพัดจัดว่าเป็นกุศล ให้เหล่าสยามิกชนดรุณรุ่นหลังริเริ่มเรียนรัฐชาติไทย
 ไพบูลย์สุนทรารมณั อุดมด้วยปราชญ์ชาติรัตนกวีวรรณโกวิทวงปรีชาเฉลียวฉลาด นั้นชื่อว่า
 เชิดชาติชูพงศ์เผ่ากวีศรีเกษตรประเทศไทยเทียมทันอัญประเทศฐานอารยะ จึงควรหมั่นมานะ
 อุตสาหะให้รู้จริงเจนจัดแจ้งข้อคดีความตามครูสอน ทั้งโคลงฉันท์กาพย์กลอนกลรายลิลิตอัน
 หลายหลาก ถึงความจริงจะยิ่งยากหากบากบั้นหมั่นเพียรก็เรียบง่ายสบายจิต คงเสร็จสม
 อวามณเฑิดตั้งเคยคาตปวารณา ดุจข้ออรรถที่อาตมาเอื้อนโอบุษฐ์เอยโอวาท นั้นแลฯ

.....

ความรู้เรื่อง “ลิลิต”

ลิลิต คือกวีนิพนธ์ที่มีเรื่องยาว ซึ่งแต่งเป็นร้อยและโคลงสลับกันไป ทั้งร้อยและโคลงจะต้องมีสัมผัสเกี่ยวข้องกันในระหว่างท้ายบทกับต้นบทตั้งแต่ต้นจนจบ คือต้องให้คำสุดท้ายของบทหน้า สัมผัสกับคำที่ ๑, ที่ ๒ หรือ ที่ ๓ ของวรรคต้นของบทต่อไป ยกเว้นบทไหว้ครู ซึ่งอาจจะไม่สัมผัสกับบทอื่นก็ได้

ลิลิต มี ๒ ชนิด คือ

๑. ลิลิตสุภาพ คือ ลิลิตที่ใช้ร้อยสุภาพ ร่ายโบราณและโคลงสุภาพ หรือใช้ร้อยสุภาพกับโคลงสุภาพ สลับอยู่ในเรื่องเดียวกัน เช่น ในลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต

๒. ลิลิตด้น คือ ลิลิตที่ใช้ร้อยด้นและโคลงด้น สลับอยู่ในเรื่องเดียวกัน เช่น ลิลิตยวนพ่าย

ข้อบัญญัติ

ร้อยและโคลงที่ใช้ในลิลิตนั้น มีลักษณะเหมือนกล่าวแล้วข้างต้น แต่เพิ่มสัมผัสในระหว่างบทให้เกี่ยวข้องติดต่อกันตั้งแต่ต้นจนจบ คือ ให้คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำที่ ๑, ที่ ๒ หรือที่ ๓ วรรคต้นของบทต่อ ๆ ไป

ข้อสังเกต

๑. ตอนขึ้นต้นที่เป็นความนำหรือบทไหว้ครู กับบทสุดท้ายที่จะจบเรื่องควรแต่งเป็นร้อย ส่วนในระหว่างท้องเรื่องใช้โคลงกับร้อยสลับกัน จึงถือเป็นลิลิตที่ถูกต้อง แต่บางครั้งการจบเรื่องนั้นแต่งเป็นโคลงก็มี

๒. การใช้โคลง จะใช้โคลง ๒ โคลง ๓ และโคลง ๔ แล้วแต่จะเหมาะสมหรือเห็นสมควรว่าตอนไหนควรจะใช้โคลงชนิดใด

๓. ถ้าแต่งเป็นลิลิตสุภาพ ต้องใช้ร้อยสุภาพหรือร้อยโบราณขึ้นต้น แล้วจึงใช้โคลงสุภาพกับร้อยสุภาพหรือร้อยโบราณสลับกัน หากแต่งเป็นลิลิตด้นต้องใช้ร้อยด้นขึ้นต้น แล้วจึงใช้โคลงด้นกับร้อยด้นสลับกัน

๔. ถ้าเป็นโคลง ๔ ด้น นอกจากจะใช้สัมผัสบทเกี่ยวกันระหว่างบทดังกล่าวแล้ว ยังต้องให้คำสุดท้ายของโคลงบทต้นสัมผัสกับคำที่ ๓ หรือ คำที่ ๔ หรือที่ ๕ บาท ๒ ของบทต่อไป ตามแบบและชนิดของโคลงด้นอีกด้วย คือ ใช้โคลงด้นชนิดใดต้องใช้สัมผัสตามแบบของโคลงด้นชนิดนั้น

๕. เพราะการแต่งลิลิตเป็นเรื่องยาว การหาคำสัมผัสจึงเป็นเรื่องยาก ถ้าใช้คำเหมือนกันบ่อยนักก็ไม่ไพเราะ เพราะฉะนั้นท่านจึงอนุญาตใช้คำ “อิศ” ประกอบข้างหลังศัพท์อื่นก็ได้ เพื่อให้พยางค์สุดท้ายของศัพท์นั้นมีเสียงเข้าสัมผัสกันได้ตามต้องการ (คำสกรรณ) เช่น

กาย + อิศ = กาเยศ

นารี + อิศ = นารีศ, นาเรศ

นร + อิศ = นริศ, นาเรศ

ปีตุ + อิศ = ปีตุเรศ

ศัสตรา + อิศ = ศัสเตรศ

ตัว “ศ” ที่อยู่ข้างหลังคำนั้น เรียกชื่อว่า “ศ” เข้าลิติด (กำชัย ทองหล่อ, 2550, น. 413 – 415)

ตัวอย่างลิติด

(จ่าย)				
ศรีศรีสยามรัฐ	นพมชัตติยะเถลิง	เกียรติดาแกิงกองไกร	ไพศาลศักดิ์สุดหล้า	ราษฎร์ขายค้าแข่งทวี
เรือไรรี่มีมากผล	เกษตรชลชุ่มหนอง	กองข้าวคูภูเข	ลำเนาตงดินพฤกษ์	ถนนคึกคักยาน
ห้องธารเพียบนาวา	มรรคาคั่งอาคาร	สถานศึกษาสะพรั่ง	ทรัพย์หลังสู่กระทรวง	งานหลวงรุ่งวัฒนา
ราษฎร์ปราโมทย์สุข	ทุกเหล่าชาวชีสงฆ์	ดำรงลัทธิศีลธรรม	ละครกรมกอบกุล	ผลเพื่อสมภารเจ้า
ครองพลกปกเกล้า	ผ่านพันภัยเข็ญ			

โคลง ๔	
เย็นพระคุณอุ่นเกล้า	กลบภัย
พูนสุขเกษมไส	สดชื่น
บรรดาประชาไทย	ทวีสวัสดิ์
ถวัลย์วิวัฒน์ฟองฟีน	ไผ่ข้างทางธรรม
โคลง ๒	
รักราษฎร์นำราษฎร์น้อม	จิตราษฎร์ร่วมสุขพร้อม
พรั่งด้วยกรุณา	ต่างชาติต่างนบน้อม
ปรีชาปรากฏพร้อม	จิตนา
นอบด้วยไมตรี	
ฯลฯ	

เอกสารอ้างอิง

กำชัย ทองหล่อ. (๒๕๕๐). หลักภาษาไทย. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๐). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันทลักษณ์. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.

ยุทธ โตดิเทพย์ และ สุธีร์ พุ่มกุมาร. (๒๕๕๙). คู่มือเรียนเขียนกลอน. กรุงเทพฯ: ชนนิยม.

วัฒน์ บุญจับ. (๒๕๔๔). วรรณกรรมร้อยกรองไทย. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.